Humanitariniai mokslai: būklė ir perspektyvos

Konferencijos-diskusijos pranešimai
2021 m. lapkričio 4 d.

HSMS

LIETUVOS MOKSLŲ
AKADEMIJA

Lietuvos mokslų akademija
Humanitarinių ir socialinių mokslų skyrius

Humanitariniai mokslai: būklė ir perspektyvos

Konferencijos-diskusijos pranešimai
2021 m. lapkričio 4 d.

• • •

Sudarytojas Domas Kaunas

Vilnius, 2021 m.

Redakcinė kolegija:
akad. Domas Kaunas,
akad. Dainora Pociūtė,
akad. Jūratė Sprindytė,
mokslinė sekretorė Aurika Bagdonavičienė

Dizainas Miglės Datkūnaitės

Bibliografinė leidinio informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

ISBN 978-9986-08-087-9
ISBN 978-9986-08-088-6 (skaitmeninis PDF)

© Domas Kaunas, sudarymas ir pratarmė, 2021
© Karolina Bagdonė, Aušra Martišiūtė-Linartienė, Gintautas Mažeikis,
Tomas Petreikis, Dainora Pociūtė, Jūratė Sprindytė, pranešimai, 2021
© Miglė Datkūnaitė, dizainas, 2021
© Lietuvos mokslų akademija, 2021

Turinys

··· 7 ···

Akad. Domas Kaunas

Pratarmė

··· 13 ···

Prof. habil. dr. Gintautas Mažeikis

Kultūros politika ir humanitarinių mokslų vertybės

··· 28 ···

Prof. dr. Aušra Martišiūtė-Linartienė

Humanitariniai ir socialiniai mokslai Vyriausybės programoje bei strateginiuose dokumentuose

··· 36 ···

Akad. Jūratė Sprindytė

Retorikos perteklius, sprendimų stygius

··· 58 ···

Akad. Dainora Pociūtė

Humanitariniai mokslai Lietuvoje ir archyviniai tyrimai

··· 70 ···

Doktorantė Karolina Bagdonė

Kodėl nereikėtų didinti doktorantų skaičiaus, bet gerinti kokybę?

··· 97 ···

Doc. dr. Tomas Petreikis

Takoskyra tarp humanitarinių ir socialinių mokslų bei pasekmės bibliografijos tyrimų ateičiai

Pratarmė

Domas Kaunas,

Lietuvos mokslų akademijos
Humanitarinių ir socialinių mokslų skyriaus pirmininkas

Remiantis Lietuvos mokslų akademijos statutu, Humanitarinių ir socialinių mokslų skyriui (toliau – LMA HSMS) pavesta vertinti humanitarinių ir socialinių mokslų būklę, raidos perspektyvas, skleisti lituanistikos, tautiškumo ir valstybės dermės idėjas, puoselėti humanistinės kultūros tradicijas ir paveldą, ugdyti teisės, teisingumo ir pilietiškumo vertybes. Efektyviau plėtoti HSMS veiklą įpareigoja ir Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos vyriausybės programa, patvirtinta Seimo 2020 m. gruodžio 11 d. nutarimu: *Stiprinsime humanitarinių ir socialinių mokslų vaidmenį. […] Sukursime nacionalinę atviros prieigos humanitarinių ir socialinių mokslų infrastruktūrą. Skatinsime verslą remti ne tik tiesioginę naudą kuriančias mokslo sritis, bet ir tas, kurios svarbios valstybingumui užtikrinti, pažangios minties raidai palaikyti ir valstybės gerovei stiprinti* (52.5 punktas). Švietimo, mokslo ir sporto ministrė Jurgita Šiugždinienė, nuotoliniu būdu dalyvaudama 2021 m. balandžio

13 d. LMA narių visuotiniame susirinkime, į klausimą, kaip Vyriausybė šį įsipareigojimą ketina įvykdyti, atsakė: „Dirbsime kartu“. Atsakymą priimame kaip raginimą. Atsižvelgdami į jį, Humanitarinių ir socialinių mokslų skyriaus nariai imasi iniciatyvos sutelktomis Lietuvos mokslininkų pastangomis nuosekliai analizuoti dabartinę humanitarikos būklę, įvardyti trūkumus ir aktualius klausimus, siūlyti jų sprendimus.

Humanitarinių mokslų būklė ir kai kurios įsisenėjusios problemos mokslo bendruomenei yra žinomos. Svarbiausios buvo nurodytos LMA ir humanitarinių mokslinių tyrimų institutų konferencijos-diskusijos „Humanitarinių institutų veiklos iššūkiai bei perspektyvos reformų kontekste“, vykusios 2019 m. gruodžio 3 d., rezoliucijoje[1]. Dalyvių nuomonės atskleistos LMA vyr. specialisto ryšiams su visuomene dr. Rolando Maskoliūno straipsnyje[2]. Temai aktualumo ir paskatų mokslininkų bendruomenės diskusijai suteikė autorių kolektyvo parengta studija *Lietuvos humanitarinių mokslų Raudonoji knyga*[3]. Tolesnę svarstymų eigą

[1] Lietuvos mokslų akademijos ir humanitarinių mokslinių tyrimų institutų konferencijos-diskusijos „Humanitarinių institutų veiklos iššūkiai bei perspektyvos reformų kontekste“, vykusios 2019 m. gruodžio 3 d., rezoliucija. Prieiga internetu: http://www.lma.lt/uploads/2019-12-03_rezoliucija.pdf

[2] Maskoliūnas, Rolandas. Mokslas valstybei ir visuomenei. Prieiga internetu: http://www.lma.lt/index.php?mact=News,cntnt01,detail,0&cntnt01articleid=752&cntnt01returnid=53

[3] Mantas Adomėnas, Vytautas Ališauskas, Rimvydas Petrauskas, Nerija Putinaitė, Mantas Tamošaitis. *Lietuvos humanitarinių mokslų Raudonoji knyga*. Vilnius:

motyvavo 2021 m. birželio 10 d. vykęs LMA HSMS išplėstinis biuro narių posėdis, kuriame gausiai dalyvavo ir kiti akademikai. Jame pažymėtos kai kurios humanitarikos problemos apima net akademines studijas. Viena jų – prieš dvejus metus Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos pavedimu LMA Jaunųjų mokslininkų humanitarinių ir socialinių mokslų sričių stipendijų konkursui buvo pateiktos 24 paraiškos, iš kurių humanitarų buvo tik keturios. Pernai LMA Jaunosios akademijos nariais išrinkti tik socialinių mokslų atstovai, nes humanitarų mokslinė veikla buvo mažiau rezultatyvi. Posėdyje keltas klausimas: gal jaunųjų humanitarų dalyvavimo konkursuose stygius yra akivaizdus humanitarinių institutų ir universitetų humanitarikos studijų prastos būklės požymis? Tačiau kitokia perspektyva atsiskleidžia Lietuvos mokslo premijų konkursuose. 2018 metų konkursui iš viso buvo pateikti 25 mokslo darbai, iš jų humanitarinių ir socialinių mokslų sekcijai – 15 (atitinkamai 9 humanitarinių, 6 socialinių mokslų), 2019 m. – 26 darbai, HSM – 10 (atitinkamai 6 ir 4), 2020 m. – 23 darbai, HSM – 10 (atitinkamai 6 ir 4), 2021 m. – 24 darbai, HSM – 12 (atitinkamai 8 ir 4). Šiųmečiame konkurse humanitarinių ir socialinių mokslų sričių darbai sudaro pusę visų pateiktų darbų. Nepaisant to, akivaizdi disproporcija premijų skyrimo procese. Remiantis Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos patvirtintais

[M. Tamošaitis], 2019. 95, [1] p. ISBN 978-609-475-347-3. Taip pat prieinama internetu: https://issuu.com/humanitariniai_mokslai/docs/lhmrk

Lietuvos mokslo premijos komisijos nuostatais, kasmet iš viso skiriamos septynios, HSM mokslininkams, ignoruojant jų ryškią persvarą – tik dvi premijos. Tai nepagrįsta ir neteisinga. Vyriausybės sprendimu, reikėtų ne tas jau finansinės infliacijos paveikto dydžio septynias premijas perskirstyti, bet pridėti aštuntą ir visas jas dar kiek padidinti. Situacija mokslinių tyrimų erdvėje dinamiškai keičiasi, mokslo politika – vėluoja.

Minėtojo posėdžio dalyviai kėlė kitas problemas, skatino jas svarstyti ir vertinti. Atkreiptas dėmesys į tai, kad trūksta susitarimo, ką atskirų mokslo krypčių tyrėjų kolektyvai (pirmiausiai lyginant universitetų ir institutų) veikia, kokios humanitarinių tyrimų kryptys yra prioritetinės, nesukurta duomenų bazė apie išaiškintus naujus tyrimų šaltinius ir įgytus iš Vokietijos, Italijos, Lenkijos, Rusijos bei kitų šalių archyvų, mokslinių bibliotekų bei muziejų. Diskusija problemas gilino daugiau: 1) neužtenka vien Lietuvos mokslo tarybos (LMT) patvirtintų fundamentinių tyrimų krypčių, būtina kartu aptarti dėl jų plėtojimo; 2) filologai ir istorikai daug dirba Vokietijos, Lenkijos ir kitų šalių archyvuose, tačiau darbas archyvuose nėra skatinamas, dokumentų kopijos daromos asmeninėmis lėšomis, nes nepakanka finansavimo šaltinių, dirbama iš entuziazmo. Atkreiptas dėmesys, kad 3) humanitarikai aktualūs ne tik dar neatskleisti atminties institucijų archyviniai ištekliai. Labai svarbus mąstymo lygis. Tai yra: 4) nebepabrėžiama profesūros atsakomybė už jaunų žmonių

ugdymą. Konkretus darbas su jaunaisiais mokslininkais, jų parengimas dalyvauti konkursuose, – už tai mokslininkai turėtų būti vertinami aukščiausiu balu. Jei to nėra, patys mokslininkai turi rūpintis ir imtis atsakomybės. Mokslininkai iki LMA Jaunosios akademijos ir LMA tikrųjų narių slenksčio turi atvesti savo mokinių mokinius. Valstybės įsipareigojimai ir mūsų pareiga tai priminti. Taip pat siūlyta žvelgti toliau – į ateitį. Dažniau rengti konferencijas ir sudaryti sisteminius veiksmų planus, skatinti ir palaikyti entuziastus (užsienio archyvuose, muziejuose ir bibliotekose reikia dirbti mėnesiais). Daug ką galima nuveikti pasitelkiant užsienio šalių lituanistikos ir baltistikos centrų mokslininkus, jų įsitraukimą ir aktyvumą bent iš dalies stimuliuojant finansiškai.

Posėdžio dalyviai pritarė poreikiui suformuoti kolektyvinį įžvalgų paketą ir kartas nuo karto organizuoti konferencijas-diskusijas. Pirmąją nutarta organizuoti dar šių metų pabaigoje ir kartu su humanitarinių mokslų srities mokslo ir studijų institucijų vadovais, mokslininkais, LMA Jaunosios akademijos nariais pranešimų pagrindu parengti siūlymus Švietimo, mokslo ir sporto ministerijai dėl humanitarikos būklės gerinimo, tolesnės raidos perspektyvų bei konkrečių veiksmų. Pagrindiniais svarstymų orientyrais pripažintos 2019 m. gruodžio 3 d. įvykusios minėtos konferencijos-diskusijos „Humanitarinių institutų veiklos iššūkiai bei perspektyvos reformų kontekste“ metu suformuluotas ir

rezoliucijoje pateiktas kai kurias strateginės kryptys, papildytos darbo grupės narių siūlymais[4]. Renginio kvietime dalyviai raginti svarstyti, ar per pastaruosius naujosios Vyriausybės veiklos metus įvyko poslinkių (teigiamų ar neigiamų) įgyvendinant numatytus siekius, aptarti galimų būdų ir priemonių juos efektyviau taikyti, taip pat pasidalyti naujomis įžvalgomis, iškelti dar neįvardytas humanitarinių mokslų atstovams aktualias užduotis.

Konferencija-diskusija įvyko 2021 m. lapkričio 4 d. Joje dalyvavo septyni aktyvūs pranešėjai, įskaitant diskutantus ir klausytojus, bendras dalyvių skaičius siekė daugiau dviejų dvidešimčių. Tai patvirtina, kad renginys nebuvo veltui. Skelbiamas pranešimų rinkinys motyvuos tokių mokslo planų ir užduočių vykdymo tąsą.

[4] Konferencijos-diskusijos programa. Prieiga internetu: http://www.lma.lt/uploads/news/id1354/2021-11-04_kvietimas%20derinti.pdf

Kultūros politika ir humanitarinių mokslų vertybės[1]

Gintautas Mažeikis,

Vytauto Didžiojo universitetas

Kalbėsiu apie vertybes ir kaip jos disonuoja vertėms ir vertinimo kriterijams. Vertybių reikšmės klausimas kyla iš Emanuelio Levino teiginio apie moralės pirmumą lyginant su metafizika ir juo labiau su kitais instrumentiniais mokslais[2]. Pasak filosofo, būtis yra formuojama moralinių santykių ir yra tuštybė, tuščias buvimas („il y a“ – tiesiog „tai yra“) be šio veiksmo, be abipusio įsipareigojimo. Taigi moralinės ir, čia prieštarausiu ar papildysiu Leviną, estetinės vertybės yra tie centrai, aplink kuriuos formuojasi žmogaus būtis, yra protingų bei emocinių santykių vienas su kitu išraiška ir organizacija. Ar humanitariniai mokslai atveria žmonėms vertybes ir veda reikšmingą visuomenei diskusiją dėl

[1] Padėka. Pranešimas parengtas pagal Lietuvos mokslo tarybos projektą „Kritinė teorija ir kultūros politika Lietuvoje“ (sutarties Nr. S-LIP-20-9).

[2] Levinas, E. (1969). *Totality and Infinity: An Essay on Exteriority*. Vertė A. Lingis. Pittsburgh, PA: Duquesne University Press.

jų, ar yra įsitraukę į verčių cirkuliaciją ir pasiekimų apskaitą bei kultą? Atsakymą norėčiau pateikti kritinės teorijos, kritinės aksiologijos požiūriu, bandydamas atsakyti į klausimą, kaip humanitarinės vertybės ir jų diskusija padeda skleistis laisvoms, kritiškoms, kūrybiškoms asmenybėms ir jų grupėms. Tą patį klausimą galima suformuluoti ir negatyviu, Th. Adorno etikos požiūriu[3]: kaip humanitarinės vertybės padeda mažinti socialinę ir kultūrinę atskirtį, susvetimėjimą, išnaudojimą, instrumentalizaciją, tautinę ir rasinę nepakantą? Jei šiuo negatyviu vertybių mąstymo būdu pažvelgsime į šiuolaikinius humanitarinius mokslus – filosofiją, istoriją, filologiją, etnologiją, kultūrologiją, literatūros ir meno kritiką – rasime, kad dauguma jų mažai ką bendro turi su realiu kultūrinio susvetimėjimo mažinimu ir savigarbos bei empatijos ir bendradarbiavimo didinimu. Egzistuojanti humanitarinių mokslų sistema neskatina nei bendradarbiavimo, nei vienas kitam pagalbos, nei remiasi empatija ar susvetimėjimo šalinimu. O jei toks bendradarbiavimas ir kyla, tai jis seka ne iš humanitarinių mokslų būklės ir keliamų reikalavimų, o iš rezistencijos jiems.

Kritinė teorija (Th. Adorno, H. Arendt, J. Habermas, A. Davis, A. Honneth, G. Deleuze, R. Braidoti ir kiti) vertybes aiškina kaip socialinį, kultūrinį, istorinį, kompleksinį konstruktą, kaip

[3] Adorno, Th. (2001). *Problems of Moral Philosophy*. Vertė R. Livingstone. Stanford, CA: Stanford University Press.

susitarimą, ką laikyti žmogaus prasmių, simbolinių mąstymo konfigūracijų orientyru. Tokios vertybės, kaip antai laisvė ir iš jos kylančios įvairios konkrečios laisvės vėliau tampa teisėmis, prievolėmis, įgyja normatyvinį charakterį[4]. Vertybės priklauso visuomenės, tiksliau jos grupių moralinės vaizduotės ir komunikacijos sritims, kurioms bandoma suteikti visuotinumo – holistinį charakterį ir apibūdinti jas kaip transcendentalinius idealus. Holistinės pastangos yra ne tik reikšmingos samprotaujant apie būtinus ir visuotinius mąstymo principus, bet ir žalingos primetant vieno ar kito žvilgsnio ar kultūros vyravimą. Verta atsižvelgti į tai, kad moralinė vaizduotė daugiausiai reiškiasi literatūros, teatro ir kino srityse, o ten besiformuojantį vertybių turinį arba suvokimą aptaria humanitariniai mokslai. Atitinkamai iš čia kylanti auditorijų komunikacija ir sutarimo, konsensuso paieškos yra giliai paveikios filosofijos, kalbotyros, literatūros, teatro ir kino kritikos, o ne tik komunikacijos ir politikos mokslų. Apie šią moralinės vaizduotės ir komunikacijos santykį daug kalbėjo J. Habermas, o Lietuvoje – Vytautas Kavolis bei Leonidas Donskis.

Socialiniai ir kultūriniai idealai bei vertybės nėra vertės materialiu požiūriu, jos nėra kainos. Tačiau jos gali daryti įtaką politiniams ir ekonominiams procesams, kai virsta ideologijomis ir, atitinkamai, politinėmis, partinėmis ir vyriausybių programomis.

[4] Habermas, J. (1990). *Moral Consciousness and Communicative Action*. Vertė Ch. Lenhardt ir Sh. W. Nicholsen. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

Ideologinės vertybės, atmenant ideologijų ir partijų gausą, yra atskirų politinių grupių idealai, svetimi kitoms grupėms. Pavyzdžiui, XX amžiaus socialistų idealas – komunizmas – buvo svetimas ūkininkų ar verslininkų bendruomenėms. Tačiau ne tik ideologijos, bet ir laisvoji rinka bando reguliuoti vertybes, pasak kurios, vertes nustato paklausos ir pasiūlos mechanizmai. Abi šias vertinimo formas – ideologinę ir rinkos – negatyviai diskutuoja kritinė teorija, nurodydama, kad abi šios tendencijos iškraipo laisvą vertybinį mąstymą. Kitas dalykas yra vertybės, kurios susiformuoja egzistuojant pragmatiniams komunikaciniams bendruomenių santykiams arba tiesiog – kai žmonės laisvai susitaria. Bendruomeninės kilmės vertybes nagrinėjo simbolinis interakcionizmas (G. H. Meadas ir, iš dalies, J. Dewey). Habermas, vienas ryškiausių kritinės teorijos atstovų, nagrinėja ir kritiškai apibrėžia simbolinio interakcionizmo, pragmatinio bendradarbiavimo, sutarimo rezultatus. Bendruomenių sutarimo dėl vertybių problema yra tai, kad jos pernelyg mažai remiasi humanitarinių, socialinių mokslų, tyrimų, kritikos rezultatais. Dėl šios priežasties ne tik yra įveikiamas susvetimėjimas ar kultūrinė atskirtis, kas yra teigiamas rezultatas, bet ir gali formuotis vietos bendruomenių rasistinės, homofobinės, ksenofobinės, mizoginės, religinių prietarų nuostatos. Štai kodėl būtina bendruomenių ir humanitarinių mokslų kritiška integracija, nes be vertybiškai orientuotų humanitarinių tyrinėjimų, be išsamių

diskusijų bendruomenėms sunku suvokti naująsias tolerancijos, žodžio laisvės, meninės saviraiškos vertybes.

Humanitarinių mokslų formuojamos vertybės remiasi moksliniais tyrimais ir nėra tiesiogiai susijusios su simbolinėmis konkrečių bendruomenių sąveikomis. Humanitariniai mokslai atseka, Vytauto Kavolio žodžiais tariant, kaip vienos ar kitos vertybės veikia žmonijos ir tautos istorijoje, įvairiausiuose įvykiuose ir konfliktuose, kaip keičiasi, kokias patiria konfigūracijas ir trajektorijas[5]. Pavyzdžiui, humanitariniai mokslai, idėjų istorija, literatūros kritika ir filosofija nagrinėja, kaip kinta garbingumas, kaip keičiasi pagarba kitam asmeniui: didikui, valstiečiui, moteriai, kunigui, kaip formuojasi pagarbos ir garbingumo ritualai bei idealai, jų konkretus turinys. Atitinkamai humanistika nagrinėja ir alternatyvias vertybės, jų revizijas bei interpretacijas, kurias viena ar kita visuomenė ar bendruomenė iškelia kaip savo veiklos orientyrus: solidarumą, moralinį gėrį arba kritikuoja negatyvias tendencijas, kurios griauna žmonių vertybinį gyvenimą: išnaudojimą, susvetimėjimą, instrumentalizaciją, melavimą.

[5] Kavolis, V. (1996). *Kultūros dirbtuvės*. Vilnius: Baltos lankos.

Vertybių ir vertinimo santykis humanitariniuose moksluose

Paradoksalu, kad patys humanitariniai mokslai, plėtojantys ir nagrinėjantys grožio, gėrio, meilės, tolerancijos ir kitus idealus arba vertybes, savo orientyru nurodo ne vertybes, o vertes, tai yra statusą ir kainą bei ginčijasi dėl vertinimo kriterijų, tai yra dėl statuso ir dėl kainos nustatymo būdų, atidėdami į šalį vertybes kaip idealus, gyvenimo kelio orientyrus, kurie reguliuoja asmens, bendruomenės, visuomenės ir valstybės pasirinkimus. Ignoruojant normatyvinį vertybių charakterį, jų turinio istorinį ir dabarties kismą, smunka moralinė ir estetinė vertybių reikšmė, o žodis „idealas“, idealų formavimas iš viso yra išstumtas iš mokslo aplinkos, taip mokslą instrumentalizuojant, o mokslininkus susvetiminant ir išnaudojant. Bendruomenės garbingumas ir racionalus pasididžiavimas savimi, savo rašytojais, architektais, savo bendruomenių namais ir veiklomis atsitinka ne savaime, o yra ilgo bendravimo ir organizavimo dalykas. Pasididžiavimas ar gėris dar turi būti suorganizuoti, atpažinti ir pripažinti, ir tik po to jie ima veikti ir iš atskirų, susvetimėjusių ir kolektyvinės atminties neturinčių individų padeda sukurti veiklią bendruomenę. Kritinės teorijos požiūriu, gėris nėra duotas kaip daiktas, o dar turi būti suburtas, atpažintas ir išplėtotas bendrų veiklų ir komunikacijos metu. O tam ir yra humanitarinės veiklos, taip jas ir buvo bandoma aiškinti nuo Antikos laikų. Tačiau tam, kad

vertybės būtų išskleistos, o jų veikimas organizuotas, būtina, kad humanitariniai mokslai suvoktų savo santykį su svarbiausiais idealais ir mąstytų juos būties, o ne tik instrumentiniu požiūriu. Tačiau šiandien šis formuojamų ir organizuojamų vertybių klausimas yra nustumtas į gilius humanitarinių mokslų stalčius, paplitus naujai doktrinai visą žmonių reikšmingo patyrimo lauką skirstyti į žinias, gebėjimus ir nuostatas. Būtent nuostatų arba ketinimų (intencijų) terminas galiausiai ir paslepia vertybes.

Įvairios painiavos kyla iš pačios žodžio „vertybė“ vartosenos. Kalbininkai skiria reikšmių grupes, kaip mes šį žodį suprantame: kaip širdžiai brangius daiktus, pavyzdžiui, atminčiai reikšminga nuotrauka; arba kaip iškilius dalykus, pavyzdžiui, teatro ar socialinis vaidmuo; kaip gerą kainą (kelionės bilieto ar duonos kepalo); arba kaip gyvenimo kelio orientyrą ir prasmę. Papildoma painiava kyla dėl vertinimo procedūros neaiškumo: lyginti, sverti, skaičiuoti ar didžiuotis, sekti, mylėti. Idealai ir susijusios idėjos apibrėžia žmogaus kelią, bet ne instrumentinę funkciją. Šitą perskyrą bandė apmąstyti Sokratas ir Platonas. Klausimą, kas yra vertybės kaip gyvenimo idealai, kaip didieji orientyrai svarstė daugelis filosofų. Ilgainiui ši samprotavimų kryptis apie idealus ir vertybes buvo pavadinta aksiologijos – mokslo apie vertybes – vardu. Šiandien skiriama daugelis aksiologijos paradigmų: transcendentalizmo, pragmatizmo, fenomenologijos, egzistencializmo ar poststruktūralizmo. Minėtos paradigmos pateikia ganėtinai

skirtingus atsakymus apie idealų ir vertybių kilmę bei funkciją įvairiose visuomenėse, tačiau sutinka, kad vertybės yra tai, apie ką koncentruojasi sąmoninga žmogaus veikla, jos yra sąmonės veiklos orientyrai, gyvenimo prasmės švyturiai. Dėl vertybių ginčijamasi ir radikaliausius reikalavimus pervertinti visas vertybes iškėlė egzistencialistai ir vienas pirmųjų – Friedrichas Nietzsche. Tačiau XIX a. išryškėja ir kita tendencija – politinė-ekonominė diskusija dėl vertės formų, kuri ima konkuruoti su vertybių filosofija, aksiologija, ir net bando ją išstumti kaip idealistinę, taip paverčiant žmogų homo economicus ar net homo faber. XVIII a. Adamas Smithas plačiai svarstė „mainomosios vertės" (*exange value*) reikšmę, kur suliejo moralines vertes (*moral value*) su darbo verte (Marxo Arbeit Wert, *labor value*), o šią su pagaminta mainomąja verte (*exange value*), sukuriant pavojingą paralogizmą, kai moralinis samprotavimo pagrindas pakeičiamas ekonominiu ir politiniu-ekonominiu. Smithas, plėtodamas „darbo vertės teoriją" (*labour theory of value*),[6] tik konstatuoja protestantų teologijoje jau įvykusį sukeitimą: vertybė virsta verte, o ši – kaina, kaštais. Protestantiškoje tradicijoje, kaip pastebi ir plačiai nagrinėja Maxas Weberis[7], darbas yra išrinktumo ir malonės, tai yra gėrio

[6] Smith, A. (2010). *The Wealth of Nations*. Cambridge: Cambridge University Press.

[7] Weber, M. (1997). *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia*. Vertė Z. Norkus. Vilnius: Pradai.

ženklas, gėrio išraiška, o sėkmingas darbas – Dievo malonės ženklas. Darbas sukuria vertybes, kurios yra laikomos gerovės, o, vadinasi (ir vėl sukeitimas), ir gėrio šaltiniu, nežiūrint to, kad politinė ekonomika greitai atrado, kad arba kai kurios prekių kategorijos, kurioms buvo reikalingos darbo, tai yra gerovės ir malonės šaltinio, sąnaudos, yra arba nepaklausios, niekam nereikalingos, arba pasiūla yra pernelyg didelė. Abu atvejai rodo veiklos beprasmiškumą, išnaudojimą, galimą krizę ir nuskurdimą. Ypač tai išryškėjo sovietiniu laikotarpiu, kai komunistinė propaganda išaukštino fizinį darbą kaip absoliutų gėrio šaltinį ir tuo pasiteisindami arba naikino žmones Gulago „darbo stovyklose“, arba masiškai gamino nepaklausias prekes. Štai kodėl nepagrįstam teiginiui, esą darbas yra gerovės šaltinis, tuo pačiu pagrindu galime priešinti teiginį, esą darbas yra vargas ir sukuria vartojamus daiktus, kurių nepriteklius ar jų gausa atitraukia žmones nuo tikrosios būtinybės mylėti ir bendrauti, nuo tikrųjų vertybių. Tam, kad išvengtume darbo metu sukuriamos stokos arba pertekliaus, išnaudojimo ir susvetiminimo, žmogaus dvasios instrumentalizacijos, darbą turime suvaldyti protingu gėrio suvokimu, kuris veikiau atliepia rūpestį ir meilę, bet ne darbą patį savaime, kuris tėra instrumentas būtinoms gyvenimo sąlygoms sukurti ir kurį reikia naudoti su protu. Priešingai gamybos ir jį atitinkantis pasiekimų kultas rodo darbo iracionalizavimą. Galiausiai šis absurdas persmelkė ir socialinius, ir humanitarinius

mokslus, kur pasiekimai pradėti matuoti pagamintų straipsnių kiekiu, tai yra darbu, jo produkcijos vienetais. Sovietmečiu taip pat buvo bandoma matuoti gerovę pagamintų traktorių ir tankų skaičiais, o poetus ir rašytojus „apskaičiuodavo“ pagal eilučių skaičių, todėl ir apsimokėjo rašyto kolūkines epopėjas. Žinoma, kad tai yra absurdas, tačiau socialiniai ir humanitariniai mokslai tuo ir vadovaujasi, nes pasiekimų kultas yra pasirinktas kaip pagrindinis reguliatyvinis, darbo santykius apibrėžiantis kriterijus universitetuose. Ką nors suprasti, kuo vienas ar kitas meno kūrinys yra vertingas, tuo pagrindu iš principo nebeįmanoma, tačiau priėmimo į doktorantūras objektyvumo orientyru ir yra pasirinktas publikacijų skaičius ir jų vertė ne pagal turinį, o pagal žurnalo statusą, tai yra pagal kilmę. Politinė ekonomika, jos įgalinamas mąstymas ir jį realizuojanti valstybė, jos vadovai – buhalteriai ir finansistai, išstūmė ar vis dar išstumia aksiologiją kaip tokią, kaip iracionalų ir „objektyviai“ nepamatuojamą, nepasveriamą mokslą. Politinė ekonomika, įskaitant Marxo „Kapitalą“, pretenduoja atskleisti tikrąją tautų ir politinių klasių būklę bei bando apibrėžti, kas yra gerovė. Atitinkamai iš čia kylanti gerovės valstybės idėja yra politinė ekonominė vizija, kuri remiasi verčių indeksacija ir didinimu, o ne vertybių suvokimu. Žinoma, tai nereiškia, kad moralė ir menas, etika ir estetika buvo išstumtos, tačiau jų argumentai yra laikomi antriniais, mažai esmingais organizuojant valstybės ir jos institucijų veiklą.

Kritinė aksiologija

Aksiologija – samprotavimai arba mokslas apie vertybes yra susijęs ne su vartojamosios naudos aiškinimu, o su pagrindinių žmogaus, grupių ir visuomenės moralinių bei estetinių orientyrų diskusija[8]. Kai tik išblėso tikėjimo ir teologijos reikšmė, ypač Apšvietos epochoje, aksiologija tapo radikalia mąstymų kryptimi[9], kuri diskutuoja vertybinę orientaciją ir vertybinio tapsmo sąlygas, kurių negalima susieti vien su jau minėta politine ekonomija, bet ir su tautos ar giminės atmintimi, tradicija, religija, naujomis viltimis, menine fantazija, šiuolaikine komunikacija. Kas ir kaip veikia vertybes, idealus atskiruose visuomenės sluoksniuose dar reikia tirti, vertybes dar reikia organizuoti, lavinti, puoselėti ir tam būtina atskira veikla. Galime ją pavadinti kultūrine ar socialine, kritine aksiologija. Jos argumentai ir tyrimai galėtų revizuoti ir suvaldyti absurdiškai įsivešėjusį politinį-ekonominį vertinimą.

Dažniausiai aksiologija yra laikoma etikos arba moralės disciplinų dalimi, arba praktinio proto studijomis, kurios jau vėliau daro įtaką politikai ir inžineriniams projektams. Tačiau

[8] Skowroński, K. P. Values, *Valuations, and Axiological Norms in Richard Rorty's Neopragmatism – Studies, Polemics, Interpretations*. Lanham and New York: Lexington Books, 2015.

[9] McDonald, H. P. (2004). *Radical Axiology – A First Philosophy of Values*. Amsterdam: Rodopi.

jau po I. Kanto sutariama, kad egzistuoja ir kita vertybių konfigūracija: estetinė. Nuo Antikos laikų į gėrio ir grožio vertybes buvo žiūrima holistiškai, manant, kad negali būti kelių skirtingų gėrio idealų. Šiuolaikiniai lyginamieji civilizacijų, sociologiniai ir antropologiniai tyrimai rodo, kad toks žvilgsnis yra hegemoninis, kolonijinis, neretai – patriarchalinis, primetantis vienos kurios nors religijos ar ideologijos vyravimą ir nėra pakankamai pagrįstas. Todėl holistinį požiūrį į moralines, estetines ar kitas bendrąsias vertybes, idealus keičia pliuralistinis žvilgsnis, teigiantis, kad gėrio idealo turinys priklauso nuo komunikacinių veiksmų, kuriems priskiriamos ir diskursyvinės praktikos, nors taip pat diskutuojama apie gyvenamosios aplinkos nekomunikacinių veiksnių įtaką. Nuolatinė kultūrinė ir komunikacinė raida, pozityvūs ir neigiami globalizacijos rezultatai nuolatos keičia ir svarbiausių vertybių sąrašą, kurį galima ir būtina kritiškai diskutuoti, o bendruomenėms ir visuomenėms apsispręsti dėl paskatų ir ribojimų. Per visą istoriją vertybių konstrukcijos buvo susietos su imperatorių, bažnyčių, luomų, tautų, klasių, grupių interesais, praktikomis ir atmintimi, kas galiausiai paveikė kultūros paveldo politiką.

Taigi diskutuojant nacionalines, klasines, galiausiai – ideologines vertybes svarbu kelti klausimą, ar mes vis dar kalbame apie tą patį, ar mūsų samprotavimus neįsiskverbė paralogizmai, kai žodžiai lieka tie patys, tačiau jų turinys yra skirtingas. Problema

yra tai, kad praktinės diskusijos dėl moralinių ir estetinių vertybių, kurios organizuoja žmogaus būtį, greitai buvo pakeistos (Lietuvoje taip pat) dviem kitais kompleksais samprotavimų: dėl ekvivalentinės vertės ir dėl vertinimo kriterijų. Mainomosios ir ekvivalentinės vertės klausimai įtraukė mokslininkus ir menininkus į rinką, paskatino politinės ekonomikos interesą mokslo panauda. Analogiškai laisvajai rinkai buvo bandoma parodyti, kad mokslo ir meno vertė priklauso nuo paklausos ir pasiūlos arba nuo gebėjimo paskatinti vieną ar kitą ekonomiškai apčiuopiamą inovaciją ar padidinti valstybės saugumą. Taip pat, panašiai kaip ir kūrybinėse industrijose, kur meno kūrinio vertė yra apibrėžiama atlikėjo ar dailininko garsumu, jo populiarumu, mokslo pasiekimus ir mokslinius teiginius vertinti priklausomai nuo visuomeninio statuso, nuo turimo simbolinio kapitalo. Todėl mokslininkai, žurnalai ir institutai buvo įtraukti į sau nebūdingą populiarumo konkurenciją ir simbolinio kapitalo distribuciją. Tai ypač paveikė humanitarinius mokslus, kurių taikomąją vertę sunkiau įvertinti nei technologinių mokslų.

Šiuolaikinė, kritinė aksiologija, nors ir diskutuoja tradicines gėrio ir laisvės arba draugystės ir grožio vertybes, turi nuolatos atsižvelgti ir į moralinio normatyvumo bei valdžios teorijas, ir į naudos bei simbolinio kapitalo, jo cirkuliacijos tyrimus. Aksiologija nebegali pasislėpti po „šventosios šeimos“ vertybių deklaracijomis, bet yra įtraukiama į šiuolaikinių socialinių,

ekonominių ir kultūrinių procesų, rinkos ir valdžios kritiką bei į vertinimo sistemų ir vertės kriterijų kritiką siekiant apginti fundamentaliųjų ir pragmatiškai bei tiesiogiai nepritaikomų, neinstrumentinių tyrimų ir teorijų vertę. Juk filosofiškai ar kitu humanitariniu požiūriu reikšmingas kūrinys, pavyzdžiui, kad ir eilėraštis, kuriam nėra priskiriamas joks akademinis statusas, gali atverti aukštesnę vertybę būties, moralės ar estetikos požiūriu, organizuoti ir veikti visuomenę labiau nei mokslo straipsnis, už kurį mokslininkas gauna biurokratiškai apibrėžtą laiką reikšmingus konkurencinius balus. Mokslo straipsniai dažniausiai (ne visi) yra skirti akademinių pasiekimų kultui užtikrinti ir mažai yra susiję su tautų ir bendruomenių gyvenimo kultūra. Mokslo institucijose kuriami vertinimo kriterijai supanašėja su didžiųjų tarptautinių žurnalų verslu bei su taikomaisiais tyrimais, kuriuos skatina valstybės ir komercinės institucijos. Galiausiai buvo sukurtos vertinimo sistemos, kurias galėtų reglamentuoti mokslininkų konkurenciją, pagal jų naudingumą valstybėms ir korporacijoms, pagal jų technologines ir inovacines galimybes, nepriklausomai nuo gėrio ir blogio idealų. Buvo ir yra kuriamos tokios vertės sistemos, kurios ne tik yra atitolusios nuo vertybių diskusijos, bet prieštarauja joms, griauna jas. Mokslą vertinančioms institucijoms ir minėtiems kriterijams nebėra svarbu, ką autorius, filosofas pasakė apie vieną ar kitą mūsų gyvenimo tendenciją, o yra vertinamas priklausomai nuo žurnalų, kuriuose

publikuojami jo straipsniai. Neretai vertės kriterijumi tampa svetima kalba ir užsienis, kas taip pat yra absurdas. Žinoma, kad tarptautiniame ir aukštą mokslinį statusą turinčiame recenzuojamame (turinčiame išankstinę peržiūrą – „pre-review“) žurnale jūs galite paskelbti reikšmingus mokslinius atradimus ir sukurti didesnį gėrį visuomenei ir pasauliui. Tačiau šis gėrio siekimas ir net rezultatas visiškai nepriklauso nuo instrumento – žurnalo tipo, o nuo socialinio ar kultūrinio mokslininko supratimo.

Štai kodėl galima kurti kritinę humanitarinių mokslų vertybių teoriją ir praktiką, siejamą su šiuolaikiniais moralės ir meno debatais, su visuomenės įvairove ir jos diskusijomis, šitaip kuriant ir įgalinant simbolines ašis, idealus-orientyrus ir jų kūrybinį revizionizmą, atsisakant marketinginio pasiekimų kulto ir paliekant rinkos konkurenciją leidėjams, dirbantiems laisvosios rinkos aplinkoje.

Humanitariniai ir socialiniai mokslai Vyriausybės programoje bei strateginiuose dokumentuose

Aušra Martišiūtė-Linartienė,

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Šiame pranešime iš humanitarinių mokslų perspektyvos apžvelgsiu patvirtintus ir rengiamus dokumentus, susijusius su mokslo plėtra ir finansavimu.

Džiaugiamės, kad Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, patvirtinta LR Seimo 2020 m. gruodžio 11 d. nutarimu, deramai vertina socialinių ir humanitarinių mokslų reikšmę Lietuvos visuomenei: „Stiprinsime humanitarinių ir socialinių mokslų vaidmenį. [...] Sukursime nacionalinę atviros prieigos humanitarinių ir socialinių mokslų infrastruktūrą. Skatinsime verslą remti ne tik tiesioginę naudą kuriančias mokslo sritis, bet ir tas, kurios svarbios valstybingumui užtikrinti, pažangios minties raidai palaikyti ir valstybės gerovei stiprinti“ (52.5 punktas).[1]

[1] Prieiga internetu: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/3955e800388111eb8c97e01ffe050e1c [žiūrėta 2021 11 23].

Taip pat labai reikšmingas ir sveikintinas yra Lietuvos Respublikos Seime atstovaujamų politinių partijų, bendradarbiaujant su Lietuvos savivaldybių asociacija ir Lietuvos švietimo taryba, 2021 m. rugsėjo 1 d. pasirašytas „Susitarimas dėl Lietuvos švietimo politikos (2021–2030)“. Susitarimas galioja iki 2030 m. ir bus įgyvendinamas atitinkamoms valstybės institucijoms priimant reikiamus teisės aktus bei kitus sprendimus neatsižvelgiant į rinkimų ciklus, kampanijas, rezultatus bei politinės valdžios pasikeitimus, įtraukiant socialinius partnerius. Vykdomas susitarimas didinti asignavimus mokslui realiai prisidėtų ir prie lituanistikos prioriteto, įtvirtinto LR Mokslo ir studijų įstatyme, įgyvendinimo.

Labai aktualus yra Susitarimo 13 punktas, kuriame numatoma „Iki 2024 metų finansavimo moksliniams tyrimams ir eksperimentinei plėtrai bei meno veiklai srityje greta valstybės mokslo konkursinio finansavimo ir finansavimo už mokslo (meno) rezultatus įteisinti ir bazinį finansavimą moksliniams tyrimams ir eksperimentinei plėtrai bei meno veiklai, kurį sudarytų būtinos einamosios iš valstybės biudžeto skiriamos lėšos.“ Iš tiesų humanitarinių ir socialinių mokslų mokslininkai, lituanistiniai institutai vykdo valstybei ir visuomenei reikalingus, aukštos kvalifikacijos ir darbo laiko sąnaudų reikalaujančius darbus, kurie nėra tinkamai vertinami arba apskritai nėra vertinami pagal konkursinio finansavimo ir finansavimo už mokslo rezultatus vertinimo kriterijus.

Bazinio finansavimo didinimas sudarytų palankesnes sąlygas šiuos darbus vykdyti sparčiau ir kokybiškiau, leistų pasitelkti daugiau mokslininkų, ugdyti reikalingas kompetencijas turinčius jaunuosius mokslininkus. Pabrėžiu, kad tik aukštos kvalifikacijos mokslininkai ir ypač mokslininkų kolektyvai, dirbantys lituanistiniuose institutuose, yra pajėgūs rengti žodynus, enciklopedinius leidinius, žinynus, archyvinių dokumentų duomenų bazes ir daugelį kitų darbų, kurie reikalauja aukštos mokslininkų kvalifikacijos, yra ilgalaikiai. Būtina ypatingą dėmesį skirti tarptautinei duomenų bazei „Lituanistika“ plėtoti.

Plečiantis humanitarinių ir socialinių mokslų laukui į tarpdalykinių tyrimų sritis, nuvertinant palyginti siauros specializacijos, tačiau šią sritį itin giliai išmanančių mokslininkų darbus, artimoje ateityje (o ir dabar) pajausime konkrečias tyrimų sritis gerai išmanančių mokslininkų stoką. Dėl to būtina strategiškai planuoti reikalingų specializuotų mokslininkų ugdymą doktorantūroje ir sudaryti institucijoms finansines galimybes įdarbinti jaunuosius mokslininkus.

Didinti bazinį finansavimą reikia ne tik žmogiškiesiems ištekliams, bet taip pat ir infrastruktūrai palaikyti, plėtrai ir atnaujinimui (ypač aktualu administruojant duomenų bazes, kitus atviros prieigos šaltinius ir visą kitą mokslo tyrimams svarbią infrastruktūrą ir pan.).

Atkreipiu dėmesį į 15 Susitarimo punktą „Iki 2024 metų sustiprinti tyrėjų karjeros formavimą, jį derinant su Europos mokslinių tyrimų erdvės ir Europos aukštojo mokslo erdvės principais.“[2] Numatoma, kad „Iki 2024 metų pabaigos dėstytojų, mokslo darbuotojų ir kitų tyrėjų vidutinis darbo užmokestis sudaro 150 proc. vidutinio šalies darbo užmokesčio, numatant tvarų darbo užmokesčio augimą po 2024 metų.“[3] „Nuo 2022 metų kasmet tolygiai augant valstybės finansavimui, 2030 metų pabaigoje valstybės biudžeto asignavimai MTEP veiklai aukštajame moksle ir valdžios sektoriuje siekia ne mažiau kaip 1 proc. BVP, iki 2024 metų pabaigos – ne mažiau kaip 0,75 proc. BVP (2018 m. reikšmė – 0,3 proc.).“[4]

Tačiau 2022 m. valstybės biudžeto švietimui, mokslui ir sportui projekte numatytas lėšų augimas MTEP veikloms sudaro tik 24,1 mln. Eur, kas neviršija 0,04 proc. 2022 m. šalies BVP. Atsižvelgiant į tai, kad pagal Susitarimą valstybės asignavimų prieaugis MTEP veikloms per trejus metus turėtų sudaryti 0,45 proc. BVP (nuo dabartinių 0,3 proc. iki 0,75 proc.), 2022 m. planuojami MTEP asignavimai neužtikrins tvaraus ir tolygaus finansavimo augimo ir neleis įgyvendinti Susitarime užsibrėžtų tikslų. Norint

[2] https://lrv.lt/uploads/main/documents/files/Susitarimas%20d%C4%97l%20Lietuvos%20%C5%A1vietimo%20politikos.pdf [žiūrėta 2021 11 23].

[3] *Ten pat.*

[4] *Ten pat.*

pasiekti Susitarime ir Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programoje užsibrėžto tikslo MTEP finansavimui iš valstybės asignavimų 2024 m. skirti 0,75 proc. BVP, 2022 m. valstybės biudžeto asignavimams MTEP veiklai papildomų lėšų poreikis yra ne mažiau kaip 67,7 mln. Eur.

Siekiant didesnio MTEP ir bazinio finansavimo svarbu strategiškai planuoti mokslo tyrimų kryptis, jas pristatyti visuomenei. Atkreipiu dėmesį į dokumento Projektą, kuris turėjo būti patvirtintas ir pradėti galioti nuo šių, t. y. 2021-ųjų metų.

Lituanistikos 2021–2030 m. mokslinių tyrimų plėtros krypčių projektas grindžiamas nuostata, kad lituanistikos – humanitarinių ir socialinių mokslų branduolio – moksliniai tyrimai yra integrali Lietuvos mokslo, eksperimentinės plėtros ir inovacijų, studijų sistemos dalis. Projektu siekiama užtikrinti lituanistikos mokslinių tyrimų tęstinumą, jų plėtrą, skatinti kultūrines ir socialines inovacijas bei atliepti lituanistikai kylančius iššūkius.

Didelį susirūpinimą kelia situacija, kad 2012–2020 m. lituanistikos mokslinių tyrimų plėtros kryptys, patvirtintos LR Vyriausybės 2012 m. lapkričio 14 d. nutarimu Nr. 1372 „Dėl Lituanistikos mokslinių tyrimų plėtros 2012–2020 metų krypčių patvirtinimo“, neteko tęstinumo. Svarbu, kad Lituanistikos 2021–2030 m. mokslinių tyrimų plėtros krypčių projektas buvo parengtas LMT realiai ir aktyviai diskutuojant su akademine bendruomene, įsiklausant

į pateiktus siūlymus.[5] Nei LMT, nei dokumento rengime dalyvavusiai akademinei bendruomenei nebuvo paaiškinta, kodėl Lituanistikos 2021–2030 m. mokslinių tyrimų plėtros krypčių projektas iki šiol yra nepatvirtintas.

Aktualus šiuo metu rengiamas dokumentas – Mokslo plėtros programa.[6] 2020 m. rugsėjo 9 d. Vyriausybė patvirtino 2021–2030 metų nacionalinį pažangos planą (NPP), kuriam įgyvendinti Švietimo, mokslo ir sporto ministerijoje yra rengiama mokslo plėtros programa. Patvirtintos 2021–2030 m. lituanistikos mokslinių tyrimų plėtros temos leistų geriau integruoti Mokslo ir studijų įstatyme deklaruojamą lituanistikos prioritetą į Mokslo plėtros programą, kitus valstybės mokslo, švietimo, kultūros, ekonomikos ir inovacijų politiką artimiausiam dešimtmečiui apibrėžiančius strateginius dokumentus bei užtikrintų Aštuonioliktosios Vyriausybės programoje numatytą humanitarinių ir socialinių mokslų vaidmens stiprinimą.

Viena svarbiausių lituanistikos prioriteto įgyvendinimo priemonių yra LMT administruojama „Valstybinė lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programa“, kuri konkursinio finansavimo būdu remia ir skatina lituanistinius mokslinius tyrimus

[5] https://www.lmt.lt/lt/naujienos/2444/parengtas-prioritetiniu-lituanistikos-moksliniu-tyrimu-temu-sarasas:498 [žiūrėta 2021 11 23].

[6] https://www.smm.lt/web/lt/administracine-informacija/planavimo-dokumentai/Pprogramos20200519Į [žiūrėta 2021 11 23].

bei jų sklaidą, stiprina lituanistinių tyrimų indėlį į Lietuvos valstybės humanistikos plėtrą, suteikia mokslinį pagrindą ugdyti Lietuvos pilietinę ir kultūrinę savimonę bei saugoti lituanistinį paveldą. NPP Mokslo plėtros programoje turėtų būti numatytas šios konkursinės programos tęstinumas po 2024 metų.

Humanitarinių ir socialinių mokslų institutų mokslininkai yra neabejingi lituanistikos dabarčiai ir ateičiai. Mokslininkai daugybę Lietuvos kultūros ir švietimo įstaigų konsultuoja, veikia kaip ekspertai, dalyvauja daugelyje renginių, skaito paskaitas, rašo knygų recenzijas, dalyvauja kultūros laidose, – dirba lauke, kuriame susiliečia mokslo, kultūros, švietimo sritys. Kaip ekspertai mato, kokius darbus, reikalingus šiandienos ir ateities Lietuvos visuomenei, reikia padaryti. Tačiau tam reikia mokslininkų supratimo, palaikymo, adekvataus įvertinimo ir skatinimo.

Apibendrinant dabartinę situaciją, būtina siekti, kad būtų užtikrintas Vyriausybės programos ir Susitarimo įgyvendinimas ir jau 2022 metų biudžete, didinant mokslo finansavimą, akademinių darbuotojų atlyginimus, užtikrinti pakankamą Valstybės lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 m. programos finansavimą ir jos tęstinumą po 2024 metų.

Užtikrinant strategiškai planuojamų veiklų tęstinumą turi būti patvirtintos Lituanistikos mokslinių tyrimų plėtros 2021–2030 metų kryptys. NPP Mokslo plėtros programą, rengiamą Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos, papildyti apibrėžiant

humanitarinių ir socialinių mokslų vaidmenį, numatant LR mokslo ir studijų įstatyme įtvirtinto lituanistikos prioriteto įgyvendinimą, taip pat ir Valstybinės lituanistinių mokslinių tyrimų ir sklaidos programos tęstinumą po 2024 metų.

Atsižvelgiant į humanitarinių ir socialinių mokslinių tyrimų „tarpsritiškumą“ tarp mokslo ir kultūros sričių būtina tobulinti vertinimo sistemą.

Siekiant užtikrinti mokslinių tyrimų tęstinumą, sukauptos patirties perimamumą prasminga būtų padidinti humanitarinių mokslų doktorantų skaičių.

Labai reikia papildomų finansinių išteklių humanitarinių ir socialinių mokslų mokslinei infrastruktūrai modernizuoti, skaitmeniniams ištekliams atnaujinti, kurti ir plėtoti tarptautinę duomenų bazę „Lituanistika“.

Diskusijos apie humanitarinių ir socialinių mokslų situaciją turi būti nuolatinės, fiksuojančios pasiekimus, lūkesčius, poreikius, galimybes. Humanitarinių ir socialinių mokslų dabarties situacijos analizė ir įžvalgos yra reikalingos ir būtina, kad vyktų ir stiprėtų dialogas tarp valstybės institucijų, akademinės bendruomenės, visuomenės.

Retorikos perteklius, sprendimų stygius

Jūratė Sprindytė,

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Humanitarika telkia ir skleidžia žmogaus vidines išraiškas. Kad ir kiek pasaulio orientacijos būtų pakrypę pragmatizmo link, visuomenė pirmiausia galbūt net nesąmoningai sankcionuoja kaip tik dvasines vertybes. Pasirašydamas su Anykščių meru bendradarbiavimo sutartį, Lietuvos mokslų akademijos prezidentas Jūras Banys pradėjo vardyti Anykščių įžymybes nuo poeto Antano Baranausko. Mūsų sąmonėje kultūros asmenybės yra prioritetinės svarbos. Turbūt tik vėliau pagalvotume apie kitus su Anykščiais susijusius svarbius objektus – apie lajų taką, kasamą smėlį ar už kelių kilometrų esantį Puntuką. Viešojoje erdvėje humanitariniai ženklai kol kas funkcionuoja stabiliai ir neginčijamai, bet ar ilgai taip bus? Kartais užmesdama akį į televizijos transliuojamus tariamai intelektualius protmūšius ar panašius re(n)ginius, esu pastebėjusi, kad dalyviai prasčiausiai atsakinėja į klausimus apie dailę, literatūrą, filosofiją, mitologiją.

Humanitarai tiesiog privalo atlikti šviečiamąjį darbą, kelti visuomenės narių erudiciją, daryti kuo didesnę įtaką kultūros vartotojams.

Kodėl miniu retorikos perteklių? Kiek jau buvo kalbėta ir rašyta apie humanitarikos misiją, kriterijus, strategijas, linkmes, gaires, plėtrą – įvairūs dokumentai rengti, konferencijos ir diskusijos organizuotos ir 2004, ir 2006, 2012, 2017 metais. Lituanistikos įstatymo projektas, pradėtas 2017–2019 m., taip ir liko gulėti Seimo Švietimo ir mokslo komiteto stalčiuose. Dar 2005-aisiais filosofas Leonidas Donskis rašė, o vėliau pakartojo savo knygoje: „Lietuvoje kone visi humanitarai ir socialiniai analitikai turi ne analizuoti socialinę tikrovę ar interpretuoti kultūrą, o gaminti „tikrą“ mokslą, reikalingą tik iš kelių asmenų susidedančiai referentinei grupei bei mokslą kontroliuojančioms struktūroms. Humanistikai Lietuvoje yra primesta atvirai anachronistinė ir technokratinė mokslo samprata. Kita ne mažiau svarbi problema yra humanistikos atplėšimas nuo socialinės kritikos, bendrųjų kultūros debatų ir kultūrinių sąjūdžių[1].“

Anot filosofo, Immanuelis Kantas ir Ludvigas Wittgensteinas, parašę epochinės svarbos knygas ir iškart tapę klasikais, bet

[1] Leonidas Donskis, „Humanitariniai ir socialiniai mokslai XXI amžiuje: naujieji iššūkiai“, in *Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų plėtros problemos*, Vilnius, 2004, p. 9–18.

paskelbę pernelyg mažai straipsnių, mūsuose greičiausiai nebūtų laikomi mokslininkais.

Viktorija Daujotytė pagrindė fundamentinę lituanistikos misiją knygoje *Lituanistika Lietuvos akivaizdoje* (2017). 2018 m. surengta diskusija „Homo academicus lituanicus“ (*Colloquia*, Nr. 41). 2019 m. pasirodė iki šiol išsamiausia problemų apžvalga autorių kolektyvo studijoje *Lietuvos humanitarinių mokslų Raudonoji knyga*, tų pačių metų pabaigoje vyko LMA ir humanitarinių mokslinių tyrimų institutų konferencija-diskusija „Humanitarinių institutų veiklos iššūkiai bei perspektyvos reformų kontekste“ (paskelbta rezoliucija)[2]. Kaip sako lietuvių patarlė, „paleistų kalbų ir devyni velniai nesugaudys“. Gali taip nutikti, kad ir 2021 metų rugsėjo 1 dieną pasiektas parlamentinių partijų susitarimas dėl švietimo politikos neįgyvendins savo tikslų. Net Jungtinių Tautų klimato kaitos konferencijoje 2021 metų lapkritį Glazge mokslininkai siūlė žiūrėti į tai, ką pasaulio šalys vėliau darys, o ne ką kalba ir kalbės, kitaip tariant „retorinė lyderystė“ yra vis atkakliau kvestionuojama. Kodėl dar ir dar kartą tenka gvildenti tuos pačius humanitarams skaudžius klausimus? Problemų turbūt nemažėja, nors yra ir pozityvių ženklų.

[2] Lietuvos mokslų akademijos ir humanitarinių mokslinių tyrimų institutų konferencijos-diskusijos „Humanitarinių institutų veiklos iššūkiai bei perspektyvos reformų kontekste“, vykusios 2019 m. gruodžio 3 d., rezoliucija. Prieiga internetu: http://www.lma.lt/uploads/2019-12-03_rezoliucija.pdf

Mikrolygmuo

Man labiausiai rūpi, ką daryti, kad žodžiai neliktų kyboti ore, o taptų veiksmais, rezultatais, nors iš pirmo žvilgsnio – nefundamentaliais, kasdieniškais, t. y. kviesti siūlyti konkrečių problemų sprendimus. Nuo skambių frazių debatuose, nutarimuose, rezoliucijose nusileiskime į mikrolygmenį. Skatinčiau, kad vykstančiose diskusijose būtų daugiau pristatomos realios praktikos – kaip tai veikia. Juk humanitarika nėra toks mokslas, kur tyrimai vyktų tik laboratorijose, uždaruose kabinetuose ar prie kompiuterių. Humanitarikos turiniai privalo funkcionuoti, sklisti visuomenėje kaip kraujas smulkiais kapiliarais iki pat tolimiausių pakraščių. Humanitarikoje nėra iškaltų tiesų, ji yra slanki, judri, kaiti, dialoginė iš prigimties. Nepriklausomybės pradžioje turintis milžinišką autoritetą mokslininkų ir menininkų elitas atliko išlaisvinantį ir tautą konsoliduojantį vaidmenį, o įvairūs straipsniai spaudoje savo humanitariniu turiniu pranoko žurnalistinį lygį. Dabar situacija kardinaliai pasikeitusi į blogąją pusę, bet visada galima dėti pastangų, kad padėtis gerėtų.

Kiek jau būta kalbų prieš perdėtą humanitarikos sumokslinimą, prieš utilitarų požiūrį, prieš esantį biurokratizavimą, kai daugiau laiko tenka skirti ne tyrimams atlikti, o dokumentams pildyti, kai mokslininkas tampa projektų, ataskaitų, planų, trumpalaikių ir ilgalaikių programų rašytoju, savo srities reikalų vadybininku, sekretoriumi, savo ir kolegų tyrimų reklamos agentu ir pan.

Vilniaus universiteto filologijos dėstytojai konstatuoja, kad kasmet planus ir ataskaitas rašo nuo sausio pradžios iki gruodžio pabaigos – kiaurus metus, nes tarpinėms ataskaitoms metų chronologines ribos negalioja. Kodėl vieną kartą užpildę popierius, dešimtis kartų turi tai daryti iš naujo? Kodėl tiek galios turi suvienodinti akademiniai standartai? Kokiais kiekybiniais rodikliais – balais, kubiniais centimetrais, lankais, puslapiais, interneto svetainių numeriais, kodais, gramais, kilogramais ar dar balaižin kokiais matais bus vertinamas tavo tekstas, kurio kokybė nelabai kam rūpi? Tokia demoralizuojanti situacija itin veikia jaunus mokslininkus (vyresnieji yra daug matę ir prie daug ko pripratę). Kiek laiko belieka susikaupti prie fundamentalesnių darbų?

Kita vertus, esu už platesnius ryšius su neakademinėmis bendruomenėmis, už pačios humanitarikos sąvokos plėtinius. Kaip pasiekti, kad nutarimai būtų ne tik formuluojami, bet ir įgyvendinami, kad pamatytume konkrečius jų rezultatus? Ką kiekvienas galime padaryti, kad kuris nors rezoliucijos punktas įsikūnytų? Ir kaip paveikti mokslo valdininkus, kad mokslo populiarinimas būtų laikomas integralia ir reikšminga humanitarų veiklos dalimi, o vertinant neliktų už borto kaip nereikšmingas, trečiaeilis užsiėmimas? Iki šiol egzistuoja mokslo ir kultūros renginių disproporcija tarp didmiesčių ir provincijos. Visuomenė prašo reaguoti į jos poreikius – atvykti su paskaitomis ar pranešimais, skleisti žinias periferijoje. Literatūrologus, istorikus,

filosofus, menotyrininkus kviečia rajonų centrai, bibliotekos, muziejai, miestelių kultūros įstaigos, lokalios bendruomenės, bet tu jiems atsakai – deja, tokia mano veikla nebus laikoma vertinga grynajam mokslui, už ją negausiu balų ne tik aš savo individualiai ataskaitai, bet nebus pragmatinės naudos ir institucijai, kurioje dirbu. Tai jau nebe asmeninės, o kolektyvinės atsakomybės lygmuo. Nebus balų. Ir nevažiuoji. Kiekvieno mokslininko galvosūkis ir vertybinis pasirinkimas, kaip suderinti specialisto pasišventimą grynajam mokslui ir tarnavimą savo krašto žmonių poreikiams. Kita vertus, kiekviena kritinė situacija turi ir savotišką sprendinį – antai pandemijos apribojimai išplėtė suinteresuotiesiems galimybę virtualiai dalyvauti daugelyje renginių, jei organizatoriai sugeba juos retransliuoti per *Zoom* platformą, *facebook'ą* ar panašiais kanalais. Kartu didėja ir mokslo produkcijos skaitmeninimo poreikis, nes jaunoji vartotojų karta vis rečiau ieško informacijos popieriniuose šaltiniuose, o dažniausiai naršo internete.

Nenutolti nuo esmės

LMT lituanistikos programai rašant paraiškas, išaiškėja nelituanistinių keistumų. Daugėja tarptautiškumo reikalavimų, kurie kartais abstraktūs, tolstama nuo lituanistikos esmės. Man neginčijama yra lituanistikos išskirtinė nacionalinė svarba (negaliu sutikti su *Raudonosios knygos* autoriais, tą svarbą menkinančiais).

Humanitarikos ir lituanistikos misija – kaip ypatinga užduotis, paskirtis ir pašaukimas – turi būti įsisąmoninta ir nuolat pabrėžiama, nes Lietuva yra svarbiausias tokios veiklos centras ir fundamentas. Mokslininkai esmingai formuoja nacionalinės kultūros kanoną ir bendruomenės savimonę, svarsto ir įtvirtina paveldo, etninio savitumo, tapatybės klausimus, interpretuoja reiškinių prasmes, kritiškai aiškina viešumoje vyraujančius naratyvus. Tyrimuose tai turėtų būti strateginės linijos gairės. Kas kita kai kuriose Europos šalyse atgimstantis agresyvus nacionalizmas – ar valdžia neturėtų pakviesti humanitarų į diskusiją apie nacionalinius prioritetus ir apie tai, kaip europietiška perspektyva turi sietis su mūsų tradicija, kalba, tautiniais interesais? Kodėl nuo lituanistikos paraiškų antraščių šrifto lietuvių kalba stringa sistema, reikalaujanti raidžių be „paukščiukų“. Bet ką čia „paukščiukai“, jei Vilniaus universitetas pasirašė lyčiai jautrios kalbos sutartį, ir ateityje gal turėsime sakyti nebe žmogus, o žmoga.

„Miręs faktas“

Mokslo institutai paprastai gerai vertinami už bendravimą su verslu. Fizikai, tarkim, tobulina laką baldų gamintojams (žinau konkretų projektą su Elektrėnų įmone), gauna iš užsakovų gerą atlygį, tai pelninga ir institucijai, ir projekto dalyviams. O ką galime gauti mes už ryšius su bibliotekininkais, mokytojais,

menininkais, išskyrus moralinį atlygį ir prasmingo darbo suvokimą? Mokslininkui ir to užtenka, bet štai institucijai tai neatneša balų, o nuo didesnio balų skaičiaus priklauso ateinančių metų mokslo įstaigos finansavimas. Produkcija vertinama kasmet, ir kuo storesni produkcijos vienetai – knygų tomai – tuo esą geriau. Bet kas tas milžiniškos apimties knygas skaito? Kaip jos recenzuojamos? Ypač skaudus yra mokslinio recenzavimo klausimas, kuris ir negilus, ir dažnai anotaciškas, nekritiškas, nekeliantis jokių poleminių minčių. Mokslo žurnalai sunkiai prisikalbina recenzentus. Literatūrologas Vytautas Kubilius dar prieš ketvirtį amžiaus yra sakęs: „Nerecenzuota knyga – miręs faktas“. Vertingos monografijos ar straipsnių rinkiniai nesulaukia dėmesio, ir jei jie neturi internetinių versijų, tefigūruoja vos eilute bibliografijų sąrašuose, o šią mokslinę produkciją skaito ir ja pasinaudoja dažniausiai tik artimas temas nagrinėjantis kolega ar pora bendraminčių. Knygose sutelkta ir nereflektuojama konferencijų medžiaga, straipsnių rinkiniai neretai pavadinami dar sovietine fraze „broliški kapai“. Reikėtų pasiekti, kad kiekvienas mokslo žurnalas recenzijų skiltyje skelbtų bent tris keturias mokslo leidinių recenzijas. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto (toliau – LLTI) mokslo žurnalui *Colloquia* tai pavyko įgyvendinti, ir nuo 2016 metų čia kasmet per du išleidžiamus numerius publikuojamos aštuonios devynios rimtos akademinės recenzijos.

Kita svarbi problema yra pasyvus akademinių knygų platinimas, nes didieji knygynai jų nepageidauja, o leidyklos neturi svertų tokiai produkcijai skleisti. Praverstų skaičiavimai, koks mokslo knygų procentas patenka į aktyvią apyvartą. Čia matau vienintelę išeitį – plėsti elektroninę leidybą, daryti knygas prieinamas internautams.

Europa B

Trumpai norėčiau užsiminti apie Europos B sindromą, kai su šiuo reiškiniu susidūriau rašydama apie kadaise pagarsėjusį už Lietuvos ribų vidinio monologo romaną. Rusų kritikas Leonidas Bachnovas dabar praskleidžia tiesą, kad socialistinio lagerio bloko šalys Estija, Lietuva ar Lenkija buvo priskiriamos „Europai B“, o „Europa A“: Anglija, Vokietija, Prancūzija ir t. t. [...] Nė vienas lietuvis arba estas, arba gruzinas neprilygo. Tam reikėjo būti „Europa A“, nes ten *toookios* tradicijos, tokie vardai, tokios mokyklos ir t. t.“[3]. Suprantama, kad sovietmečiu viešai šio skirtumo niekas neafišavo. Bet juk dabar mokslo administratoriai kuria analogišką situaciją, nepripažindami vadinamo artimojo užsienio lygiaverčiu tolimajam. Kontaktai su latvių ar ukrainiečių

[3] „Viskas dvejinosi, nebuvo kokio nors tiesaus, vienprasmio požiūrio“. Donatos Mitaitės pokalbis su rusų kritiku Leonidu Bachnovu, *in Nevienareikšmės situacijos*: *Pokalbiai apie sovietmečio literatūros lauką*, Vilnius, Lietuvių lietaratūros ir tautosakos institutas, 2015, p. 525.

kultūromis nelaikomi itin reikšmingais. Tad galima klausti, ar orientacija į tarptautiškumo standartus visada pagrįsta? Kokia sąskaita siekiama abstraktaus tarptautiškumo? Mokslininkų tarptautinį mobilumą neišvengiamai apriboja lėšų stygius. Žinoma, reikia transliuoti pasauliui savo kultūros specifiką, bet kartu ir žinoti, kad didžiosios kultūros diktuoja savo sąlygas, su kuriomis tenka skaitytis, paisyti ten galiojančių akademinių normatyvų, komunikacijos ir žanro taisyklių. Be abejo, tai įveikiama. Daug kas priklauso ir nuo literatūros vertimų politikos, nes literatūrologui, norint remtis konkrečia medžiaga, reikia turėti lietuviškas knygas užsienio kalbomis. Perspektyvios būtų regioninės studijos. Pvz., rumunai turi savo mokslo leidinį didžiulėje dvidešimt trijų tomų pasaulinėje serijoje *Literatures as World Literature* šalia danų, britų, vokiečių, turkų, bulgarų ir t. t. Lietuvių rašytojai ir mokslininkai patys vieni tokios pozicijos užimti negalėtų. Mūsų tarptautiškumo akiplotis visų pirma yra aplinkinės šalys, su kuriomis sieja bendri istorijos ir kultūros dėmenys. Jeigu įsivaizduočiau mūsišką tokios serijos leidinį, tai tik kaip *Baltic Literatures as World literature* – bendrą latvių, estų ir lietuvių darbą. Kitaip tariant, mūsų žingsniai į tarptautinę rinką susiję su geografiniu ar regioniniu prisistatymu, motyvuotu bendros patirties. Tą ypač patvirtina istorikai, tiriantys Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikotarpį ir regioną. Istorikė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė pabrėžia, kad anglų kalba čia netinkama,

nes to meto komunikacijai tarp skirtingų kraštų ji negaliojo, tad tarptautiškumas turi būti nukreiptas ne tik į Vakarus, bet ir į Rytus ir apimti daugiau kalbų. Kurį laiką užsienyje buvo galima sėkmingai eksponuoti sovietmečio tyrimus, tas aktyviai daryta literatūrologų, istorikų, menotyrininkų, nes svečiose šalyse su skirtinga politine sistema buvo smalsumo poreikis ir paklausa patirti, kaip čia tuos penkiasdešimt metų gyvenome. Panašu, kad ši paklausa blėsta, ir teks ieškoti kitų būdų aktualizuoti ir eksponuoti savo patirtį. Tarptautiškumui palankus lyginamųjų tyrimų skatinimas, natūraliai aprėpiantis mažiausiai dvi, o pageidautina ir daugiau šalių, sričių ar objektų. Nemenką įtaką daro m**a**dos (jos visada neilgalaikės) ir konjunktūra[4]. Lyčių lygybės ar neįgaliųjų situacijos tyrimai neabejotinai laimės prieš tautinio mentaliteto apibrėžčių ieškojimą. Mokslininkai, beje, skatinami savo darbus skelbti užsienyje ne bet kur, o solidžiuose žurnaluose

[4] Pateiksiu pavyzdį iš literatūros. 2004 m. įstojus į Europos Sąjungą, siekta praplėsti lokalius ir provincialius kontekstus ir kritikų dažnai linksniuojama sąvoka buvo *euroromanas*, greit tapusi ir patraukliu masalu leidėjams. „Vidutinis" euroromanas siūlė tokį modelį su tarptautiškumo dėmenimis: mini istorija, mažai personažų, geras pasakojimo tempas, aiški pabaiga ir būtinai kelionė į užsienį, margatautė publika, saikingas psichologizmas, dievoieškos ar kokio autoriteto svarba, netradicinis seksas. Euroromano pasakotojas būtinai dėstė savo kelionių įspūdžius arba dalis veiksmo rutuliojosi svečiose šalyse. Kultūrinio turizmo maršrutai pasidarė kone privalomi nesusimąstant, kokią snobizmo dozę jie liudijo. Euroromano vaizdinys kurį laiką buvo pagrindinė prozos konstanta, bet po kelerių metų išsikvėpė ir dabar literatūros lauke visiškai nunyko.

ar tarptautiniu mastu pripažintose leidyklose. Deja, nors LMT tokius sąrašus skelbia ir atnaujina, neaiškus jų patikimumas, sudarymo kriterijai. Kodėl kasmet svyruoja ir keičiasi užsienio leidyklų statusas (vadinamas „prestižas“) ir kodėl jų tiek nedaug? Reikėtų stabilesnio ir labiau išplėsto tarptautiniu mastu pripažintų leidyklų kiekio, aiškesnių nuorodų.

Atskirai galima būtų kalbėti apie dviprasmišką mokslinių konferencijų reiškinį, kuris vis labiau atskleidžia atsainų dalyvių požiūrį į kolegų idėjas ir darbus. Daugelyje konferencijų stebina monologinis diskursas, formalus mokslininkų „atsiskaitymas“ už programoje įrašytą savo temą ir bet kokių debatų vengimas. Vos paskaitę pranešimus, dalis dalyvių tiesiog pasišalina, kad gautų pliusą savo CV, arba pandemijos atveju – išjungia transliacijas. Neklausyti, negirdėti kolegų, nesidomėti jų dirbamais darbais ar skelbiamomis idėjomis tapo visuotinai priimta, bet netoleruotina praktika. Humanitariniai mokslai yra probleminiai iš esmės – į jokį žmogaus klausimą negalima atsakyti taip, kad nekiltų naujų klausimų, ne kartą yra teigusi Viktorija Daujotytė.

Jaunų mokslininkų rūpesčiai

Nerimą kelia jaunųjų mokslininkų statusas, socialinė padėtis. Ypač kenčia jaunas mokslininkas, neseniai apsigynęs disertaciją. Jo alga, jei ir pasiseka įsidarbinti pagal specialybę, dažnai yra mažesnė nei doktoranto (laimei, šia kryptimi yra teigiamų

poslinkių). Humanitariniuose moksluose vyrauja moterys, kurios tokio amžiaus augina vaikus, derina šeimos ir darbo krūvius, o kad išgyventų, turi investuoti save į keletą darbų, nebūtinai susijusių su moksliniais interesais. Teko girdėti, kad kai kurie jauni humanitarai galvoja persikvalifikuoti į dabar itin paklausias IT specialybes, nes atlygis būtų bent tris kartus didesnis (mokslininkų amžiaus vidurkis Europoje – 37 metai, Lietuvoje – 48). Aktualu patyrinėti protų praradimo grėsmes – kokia dalis apsigynusių disertacijas dirba visai ne pagal specialybę arba ją meta (o juk į pasirengimą investuota daug asmeninio įdirbio ir valstybės pinigų), t. y. koks čia nubyrėjimo laipsnis. Dešimtmetį dalyvaudama stojamuosiuose egzaminuose į doktorantūros studijas, tikrai apgailestauju dėl filologijos doktorantūros temų smulkėjimo, sumenkimo ir segmentacijos. Analizuojami ne tiek reiškiniai, kuriems reiktų panoraminio ir sisteminio požiūrio, kiek vieno atvejo objektai – vienas rašytojas, viena priesaga, vienas kūrinys. O po trečių studijų metų tema dar smulkinama kažko atsisakant, nes doktorantas pamato, kad laiko liko nedaug ir jis nespės aprėpti to, kas planuota.

Kone vienintelis atvejis, kai mokslininkas, ypač jaunas, Lietuvoje tikrai gali pasijusti visavertis ir tobulinti savo įgūdžius, yra podoktorantūros studijos. Tada galima skirti laiko teorinėms žinioms įtvirtinti, plėsti akiratį, pirkti darbui reikalingų knygų, važiuoti į užsienio konferencijas, užsienyje stažuoti – nes viskam

tam yra skirta lėšų. Tai pati geriausia praktika pasijusti tikru mokslininku – liudija *postdoco* gavėjai. Tiesiog maloni išimtis!

Apie reiklumą

LLTI instituto žurnaluose *Colloquia*, *Senoji Lietuvos literatūra* ir *Tautosakos darbai* laikomasi praktikos griežtai recenzuoti įteiktus straipsnius, bet atrodo, kad kai kurie autoriai tiesiog nepaveja aukštesnių reikalavimų – šiuo požiūriu drausmės ir minties koncentracijos reikia semtis iš jaunesnės kartos, jau užgrūdintos tarptautinių publikavimo standartų. Kai dalyvauji konferencijose, matai, kad jaunieji dar nuo studijų laikų geriau įvaldę užsienio kalbas, šiuolaikines metodologijas, tiesiog laisviau jaučiasi. Kita vertus, dvylika metų dirbusi LLTI žurnalo *Colloquia* vyriausiąja redaktore, žinau, kad mūsų rimtai recenzuojamus straipsnius po pareikštų pastabų autoriai dažnai atsisakydavo koreguoti ir po kurio laiko jie pasirodydavo kituose mokslo žurnaluose. Tad reiklumas tikrai nevienodas.

Iš asmeninės patirties kolegos kaip didelę kliūtį įvardija sunkiai pasiekiamą naujausią mokslinę literatūrą – universitetų žmonės turi priėjimus prie duomenų bazių, o institutų, bent LLTI atstovai, nuo jų atriboti. Tada tegelbsti *nuhakintos* rimtesnės knygos, o kitkas priklauso nuo įgūdžių naršyti ir skaityti knygas lopiniais, kuriuos pateikia knygų elektroninės parduotuvės. Kitaip tariant, kvalifikacijos kėlimas reikalauja individualaus išradingumo.

Neadekvatūs vertinimai

Tenka dalyvauti vertinant jaunųjų mokslininkų humanitarinių ir socialinių mokslų sričių stipendijų konkursui pateiktus dokumentus, aukštųjų mokyklų studentų, doktorantų konkursų ir kitas paraiškas. Humanitarai beveik negali konkuruoti su gamtos, tiksliųjų ir net su socialinių mokslų pareiškėjais, nes jų straipsnių, konferencijų balų suma niekada aniems neprilygs. Paraiškų pateikiama vis mažiau, nes dokumentams sutvarkyti ir pateikti reikia labai daug laiko, o galimybių gauti paramą nedaug. Manau, kad ši situacija nėra prastos humanitarų būklės požymis, o neadekvataus vertinimo, neatsižvelgiant į humanitarikos specifiką, pasekmė.

Seniai kalbama, kad būtina keisti humanitarinių mokslinių tyrimų vertinimo sistemą, įteisinti kokybinį vertinimą, aiškiai nusakant kokybinio vertinimo kriterijus. Kiekvienų metų pabaigoje institucijos pateikia savo produkciją ekspertams ir džiaugiasi, jei tais metais išleido keletą labai storų knygų. Juokais galima sakyti, kad formaliojo vertinimo mokslo vadybininkai rezultatus deda ant svarstyklių tiesiogine prasme. Tai padaryti lengviausia. Vertinama autorinių lankų visuma, t. y. kiekybė, o kuo knyga storesnė, tuo svaresnė. Tam tikra prasme taip skatinamas ir mano čia kritikuojamas tuščiažodžiavimas. Storas tomas turi būti kuo storesnis. Bet dėl ko? Kalbant apie palyginamąjį vertinimą, taip pat kyla klausimas – jei komisija sudaroma iš užsienio ekspertų,

objektyvumas abejotinas – kaip jie gali adekvačiai suvokti mūsų tekstus, nemokėdami lietuvių kalbos? Tokiu atveju įmanoma gerus balus gauti tik už straipsnius užsienio kalbomis.

Asmeninė laisvė

Privalomasis mokslo straipsnio formatas iš dalies subalansuotas vidutinybei, o ne visi į tą schemą ir jos grafas gali ir nori sutilpti. Nei Leonidas Donskis, nei Arvydas Šliogeris, nei Viktorija Daujotytė neišsitekdavo primestuose rėmuose ir tokių straipsnių nerašė. Imponuoja kartą Daujotytės, jau tapusios emerite, ištarta frazė: „Dabar mano toks „postmokslinis būvis“ – laisvai, savarankiškai mąstančią profesorę galima suprasti ir jai net pavydėti, nes atpuola varginantis dalyvavimas biurokratinio aparato pinklėse.

Mokslininkas turėtų reikštis kaip viešas intelektualas, kurio dėmesio taškas nuolat sutelktas į jautriausias, opiausias bendruomenės gyvenimo vietas. Intelektualo požymiai – kritinis mąstymas ir kūrybingumas, o jo veikla turėtų prisidėti prie kiekvieno bendruomenės nario kūrybinio potencialo skatinimo ar atskleidimo.

Pozityvūs pavyzdžiai

Labai sveikintina Lietuvos mokslų akademijos serijos „Mokslas visiems“ mokslo populiarinimo knygų leidyba. Sektinas pavyzdys yra Vilniaus universiteto istoriko Norberto Černiausko studijos

1940. Paskutinė Lietuvos vasara mokslinio diskurso derinimas su lengvai skaitomu kasdienybės metraščiu, tad nestebina šios knygos populiarumas ištisomis savaitėmis išliekant perkamiausių ir skaitomiausių negrožinių knygų sąrašuose. Veikalas dokumentuotas išrašais iš to meto spaudos, archyvų, amžininkų dienoraščių, užrašų knygelių. Studija skaitoma nelyginant romanas, tačiau yra recenzuota, kaip ir privalu mokslo darbui, dviejų recenzentų bei paremta tikslia faktografija. Pasak knygos recenzentės dr. Monikos Šipelytės, autorius ne tik traktuoja įvykius kaip profesionalus istorikas, bet leidžia įsibėgėti vaizduotei ir kurti alternatyvios istorijos viziją ar bent jos užuominą. Autorius „Užsklandoje" pateikia penkis principus, kuriais vadovavosi knygą rašydamas: „vengti išankstinio žinojimo; pasitelkti kuo įvairesnius šaltinius – tiek viešus, tiek privačius; paslėpti istoriko darbo „virtuvę"; sulaužyti pasakojimo chronologiją; sujungti kuo įvairesnes socialines ir tautines perspektyvas"[5]. Itin sektinas pavyzdys yra slėpti mokslininko darbo „virtuvę", nes racionalizuotas, pedantiškas tekstas, prikimštas teorinių citatų, nuorodų, išnašų ir komentarų atbaido ne vieną potencialų skaitytoją.

[5] Monika Šipelytė, „Aukso amžiaus ilgesys", *Naujasis Židinys-Aidai*, 2021, nr. 4, p. 78–79. Taip pat prieinama: https://www.15min.lt/kultura/naujiena/literatura/aukso-amziaus-ilgesys-knygos-1940-pas-kutine-lietuvos-vasara-recenzija-286-1545424?copied

Minėtinas ir kalbininkų leidinys *Apie žodžio korektiškumą: sava ir importuota* (2021), kurį parašė Vilniaus universiteto Šiaulių akademijos mokslininkai Regina Kvašytė, Džiuljeta Maskuliūnienė ir Kazimieras Župerka. Knyga vadinama mokslo populiarinamąja studija ir nagrinėja ne tik filologams, bet ir politikams, žurnalistams, pedagogams aktualius klausimus – politinio korektiškumo ideologiją ir jos poveikį kai kurioms kalbos sritims, žodžių semantinės konotacijos kaitą. Knyga turi visus būtinuosius mokslo leidinio atributus (įvadines ir išvadines dalis, šešis skyrius, 234 pozicijų literatūros ir šaltinių sąrašą, santraukas lietuvių, latvių ir anglų kalbomis, asmenvardžių, iliustracijų, paveikslų rodykles ir pan.), todėl tokia struktūra daro leidinį visiškai akademiniu, tačiau jo reikšmė ir sklaidos arealas – itin apimlūs. Vilniaus universiteto biblioteka drauge su kitomis Europos bibliotekomis daugiau nei iš dešimties šalių imasi projekto *EODopen*, kurio metu bus suskaitmeninti tūkstančiai retesnių dokumentų ir literatūros kūrinių, taip atveriant juos tarptautinei paieškai.

Stiprėja ryšys su mokytojais ir mokyklomis. Čia paminėsiu keletą konkrečių, pabrėžiu – konkrečių – projektų ir veiklų, kurios ne žodžiu, o veiksmu įgalina skleisti humanitarinį turinį. LLTI bendrauja su Rašytojų sąjunga, kuri kasmet kuria projektus, įgalinančius mokslininkus, kaip ir rašytojus, dalyvauti mokyklų renginiuose, pamokose su įvairiopais pažintiniais, edukaciniais

pranešimais. LLTI palaiko ryšius su Pasaulio lietuvių bendruomene, rengia jų žinioje esančių skaitytojų klubų nariams naujausių lietuvių knygų pristatymus per *Zoom* komunikacijos platformą, organizuoja užsienyje gyvenančių lietuvių rašytojų suvažiavimus. Išleista iš jų kūrinių sudaryta antologija *Egzodika / Exodika* (2019), o šiuo metu baigiamas rengti antras *Egzodikos* tomas, taip prisidedant prie globalėjančios Lietuvos plėtros, tačiau drauge ir grąžinant / įtraukiant diasporos atstovus į gimtąją terpę.

Sukurti bendri projektai su Švietimo, mokslo ir sporto ministerija, kaip edukuoti mokytojų kontingentą, praplėsti jų kognityvinį mąstymą ir suteikti praktinių žinių kasdieniam darbui klasėje. LLTI turi parengęs mokyklinės lituanistikos programą[6], išleido chrestomatijas ir vadovėlius bendrojo lavinimo mokykloms, taip pat ir nuotoliniam mokymuisi, veikia interaktyvi duomenų bazė kalbos, literatūros ir istorijos mokymuisi, skaitmeninės ugdymo priemonės 9–12 klasėms, elektroninė chrestomatija 11–12 klasėms. Organizuojami literatūros seminarai mokytojams: „kaip atverti kūrinį“, „kuo svarbi mitologija“, kaip mokykloje „dėstyti literatūros klasiką“ ir pan. LLTI folkloristai turi tęstinį internetinį projektą *Tilidūda*, kur įrašytos dainelės su animacija, o

[6] Kol buvo rengiamas šis straipsnis, Nacionalinė švietimo agentūra informavo, kad Lietuvių kalbos ir literatūros programos atnaujintojų grupės vadove paskirta kolegė dr. Žydronė Kolevinskienė, o pati komanda pasipildė naujais mokslininkų kadrais – penkiais ekspertais.

paskutinis žingsnis – gimtąja tarme pasakaites seka žinomi žmonės (projektas skirtas ikimokykliniam ir ankstyvajam mokykliniam amžiui, o peržiūrų kiekis skaičiuojamas milijonais). Nuolat kviečiame mokytojus į mokslinius renginius, tarkim, paskutinėje konferencijose, skirtoje poeto Vytauto Mačernio 100-mečiui 2021 m. rudenį po pirmos dienos mokslinės programos antra diena buvo skirta edukacijai ir vadinosi „Kūrybinės dirbtuvės lietuvių kalbos ir literatūros mokytojams ir užsienio lituanistinių mokyklų mokytojams“. Šiuolaikinės literatūros skyrius kasmet nuo 2005-ųjų rengia grožinės lietuvių literatūros svarstymus ir galiausiai skelbia kūrybiškiausių knygų dvyliktuką bei teikia premiją už kūrybiškiausią metų knygą. Kiekvienais metais Lietuvoje išleidžiama per 500 grožinių lietuvių autorių knygų, o tai nedidelei šaliai yra labai daug, ir šiame vandenyne skaitytojams susigaudyti be kokybiškų nuorodų tikrai sunku. Lietuvių kalbos institutas platesniems poreikiams siūlo kalbos informacinę sistemą *e. kalba*, lietuvių žargono bazę ir kuria naujus projektus, duomenynus. Degančios skubos darbas kalbininkams būtų parašyti naują sinonimų žodyną, nes esamas yra apverktinai skurdus. Akademikas Bonifacas Stundžia yra pasidalijęs idėja prie Vilniaus universiteto steigti profesorės Marijos Gimbutienės mokslo tiriamąjį centrą, kuriame būtų galima sutelkti tarpdalykinių interesų kūrėjus, nes profesorės veikla buvo itin apimli – galėtų sutartinai dirbti archeologai, istorikai, mitologai,

lingvistai. Jei tos idėjos ir nepavyks įgyvendinti (o bandyti visada verta), bent jau Gimbutienės atmintis būtų įprasminta ne tik šiais šimtmečio jubiliejaus metais.

Asmeninė atsakomybė

Kiekvienas galime individualiai prisidėti prie humanitarikos sklaidos puoselėjimo. Kokį prasmingą straipsnį, leidinį, sudarymą planuoti, kur nuvykti, ką papasakoti, paskleisti, pabrėžti – mūsų pačių pasirinkimo laisvė. Turiu patirties, kad nuvykus į Pasvalį, Zarasus ar Uteną, susirenka pilnos salės godžių klausytojų, jiems žinių reikia kaip oro, o didmiesčiuose renginių ir taip perviršis.

Asmeninės iniciatyvos svarba didelė, bet rezultatai ne visada patenkinami. Minėtoje Mačernio konferencijoje 2021 m. spalio 15 d. Kretingos mokytoja Aldona Kruševičiūtė pranešime „Mačernis – savas ir svetimas“ įvardijo, kad virtualioje kultūros paveldo sistemoje *e. paveldas* aptiko nuotrauką su klaidingai nurodytais fotografijoje esančiais personažais. Ji rašė laiškus ir prašė klaidą ištaisyti, bet reaguota nebuvo, ir toliau neteisinga metrika ten figūravo. Atrodo visiški mažmožiai, bet jie nurodo atmestiną požiūrį net į pastebėtų faktinių klaidų taisymą. Čia jau ne mokslo politikos, o tik mūsų pačių, konkrečių dalyvių, aplaidumas.

Latviai sugalvojo originalų būdą populiarinti savo klasikus, sukūrė dvigubą seriją – apie tą patį autorių grožinę knygą rašo ir

rašytojas, ir literatūrologas, analizuodamas to autoriaus kūrybą, t. y. kartu kuriamos grožinė ir mokslinė versijos, taip skatinant abi pagrečiui skaityti ir plėsti akiratį.

Visada yra neišnaudotų išteklių ir įvairiopų galimybių, kurių verta siekti ir kurių vizijas realizuoti.

Humanitariniai mokslai Lietuvoje ir archyviniai tyrimai

Dainora Pociūtė,

Vilniaus universitetas

Praėjus šimtmečiui nuo pirmojo Lietuvos archyvo sukūrimo, 2021-ieji Lietuvoje buvo paskelbti Archyvų metais. Valstybiniai archyvai Lietuvoje pasinaudojo proga populiarinti savo fondus surengtais teatralizuotais pasirodymais, epochų rekonstrukcijomis, kitais renginiais. Istorinius tyrimus atliekantys mokslininkai puikiai žino, kokia svarbią vietą humanitariniuose tyrimuose užima archyvinė medžiaga, archyvinių paieškų metu tikslingai sukaupti duomenys. Tačiau dideli klodai duomenų apie Lietuvos istorinius procesus nuo viduramžių iki pat XX a. yra saugomi ne Lietuvoje, bet užsienio archyvuose: ne tik kaimyninėse šalyse Lenkijoje, Latvijoje, Baltarusijoje, Rusijoje, bet ir kitose Europos ir pasaulio šalyse. Kaip lietuviai vertina vadinamuosius archyvinius atradimus, parodė Liudo Mažylio atvejis: 2017 m. kovo 29 d. Vokietijos užsienio reikalų archyve aptikęs nutarimą dėl Lietuvos Vasario 16-osios Nepriklausomybės paskelbimo,

tyrėjas tapo nacionaliniu herojumi, buvo apdovanotas ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ Komandoro kryžiumi, paskelbtas Vytauto Didžiojo universiteto garbės profesoriumi, galiausiai tapo Europos Parlamento nariu.

Bet šį kartą – ne apie tokius atradimus. Žodis „atradimas“ yra gražus ir garbingas, bet vargu ar teisingai reprezentuoja tai, kas iš tiesų yra sistemingi, naujas žinias kuriantys ir istorinę savimonę formuojantys archyviniai tyrinėjimai, jų pagrindu sukaupti duomenys, taigi, ne pavieniai dokumentai, bet įvairiapusiškai temas, įvykius, reiškinius pagrindžianti medžiaga.

Humanitariniai mokslai yra tiesiogiai susiję su lituanistinio kultūros paveldo studijomis ir tyrimais, todėl ir mokslo bei kultūros infrastruktūrų duomenys yra bendras kultūros ir mokslo politikos reikalas. Dar 2012 m. tyrėjai, vykdantys LMT finansuotą mokslo projektą „Lituanistinių mokslo tyrimų ir paveldo infrastruktūrų tinklo kūrimas: projektavimo fazė“ (programa „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“), vienoje iš tyrimą apie kultūros institucijų informacinę veiklą apibendrinančių straipsnių paskelbė, kad Lietuvoje yra gana įspūdingas skaičius, tai yra 87-ios skirtingos kultūros paveldo ir lituanistinių mokslo duomenų informacinės infrastruktūros. Deja, įvertindami jų būklę, tyrėjai padarė kritiškas išvadas: investicijos į šias struktūras mažai rezultatyvios, „beveik nekoordinuojamas specializuotų informacinių sistemų ir duomenų bazių kūrimas mokslo ir

atminties institucijose, neužtikrinamas kuriamų infrastruktūrų sąveikumas“. Be to, pabrėžta, kad nors lituanistikos moksliniams tyrimams, lituanistiniams mokslo ir paveldo duomenims skaitmeninti teikiamas strateginis prioritetas ir teisinė, politinė, finansinė, technologinė, institucinė aplinka šiam procesui yra palanki, sektoriniu-instituciniu principu paskirstomos lėšos praktiškai neskatina tarpinstitucinio bendradarbiavimo, o „Lietuvos ir europinių infrastruktūrų naudotojų skaičius ir poveikis socialinio kapitalo kūrimui yra neadekvatus lėšoms, kurios skiriamos iš viešųjų (Lietuvos ar ES) biudžetų toms infrastruktūroms sukurti“[1]. Nors tyrėjai pateikė rekomendaciją, kad būtina kurti įrankius, kaip saugomus išteklius integruoti į vieną tinklą, tokių rezultatų kol kas nematyti. Fragmentacija nėra vienintelė duomenų sisteminimo yda. Dalis infrastruktūrų neturi tęstinumo, ir sukaupti duomenys apskritai dingsta iš apyvartos ir pan.

Tiesa, reikia paminėti, kad 2016 m. LR Informacinės visuomenės plėtros komitetas paskelbė apie nacionalinio atviros prieigos mokslo informacijos duomenų archyvo sukūrimą (akronimas MIDAS)[2]. Ši platforma apibrėžiama kaip nacionalinio atviros prieigos mokslinių tyrimų duomenų archyvo informacinė sistema,

[1] Rimvydas Laužikas, Ingrida Vosyliūtė. Kultūros paveldo ir lituanistinių mokslo duomenų skaitmeninimas Lietuvoje: 2011 metų situacija, *Informacijos mokslai*, Nr. 60, 2012, p. 96–115.

[2] https://ivpk.lrv.lt/lt/naujienos/sukurtas-nacionalinis-atviros-prieigos-mokslo-informacijos-duomenu-archyvas

skirta informacinių technologijų priemonėmis didinti mokslinių tyrimų duomenų sklaidą ir prieinamumą, centralizuotai tvarkyti mokslinių tyrimų duomenis, asmens duomenis bei kitą su moksliniais tyrimais susijusią informaciją ir kompiuterizuoti mokslinių tyrimo duomenų paiešką, teikimą ir analizę per vieningą prieigos tašką. Vilniaus universitetas deklaravo mokslinių tyrimų duomenų valdymo svarbą, Senatas patvirtino Vilniaus universiteto mokslinių tyrimų duomenų valdymo gaires. Tačiau kol kas sistemos rezultatai yra gana fragmentiški, duomenų joje negausu, joje nėra nė vieno humanitarinio, nekalbant jau apie specializuotą archyvinių lituanistinių duomenų bazę, bandymo[3].

Archyvuose saugomų lituanistinių archyvinių duomenų kaupimo, sisteminimo ir tyrimo klausimai tebėra laukiantis iššūkis, kuris bendrame skaitmeninės humanitarikos iššūkio kontekste laikytinas vienu aktualiausių. Apie jį kol kas rimčiau nediskutuojama, nesvarstoma apie jam įgalinti reikalingų priemonių visumą. Pabrėžtina, kad būtina atskirti lituanistinių, su Lietuvos istorija, humanitariniais tyrimais susijusių duomenų padėtį Lietuvos archyvuose ir užsienyje. Lietuvoje saugoma medžiaga šiuo požiūriu sisteminama ir tam tikru intensyvumu tiriama, archyvuose veikia profesionalai darbuotojai, kurie tvarko ir sistemina archyvų fondus, kurių dauguma yra lituanistinė. O

[3] http://www.ioprojects.lt/#atlikti-darbai

užsienio archyvuose esančios lituanistinė medžiagos atitinkamų šalių archyvistai, savaime suprantama, nesistemina ir niekas, be pačių lietuvių, šiuo pjūviu archyvinių duomenų nekaupia, tad nebus per drąsu pasakyti, kad užsienio archyvuose saugomos lituanistinės medžiagos imtis, jos orientacinės kryptys tebėra *terra incognita*. Apskritai, lituanistiniais pjūviais ištirtų, įvertintų ar aprašytų kokio nors didesnio užsienio archyvo pavyzdžių neturime. Tiesa, dėl Lietuvos istorinių aplinkybių, lėmusių susijusią Lenkijos ir Lietuvos istorijos raidą, lietuviai plačiai naudojasi kai kuriais Lenkijos įdirbio šioje srityje vaisiais.

Archyvinių duomenų paieška, sisteminimas, apdorojimas, įvertinimas yra itin sudėtinga, intelektualinių išteklių, daug laiko sąnaudų reikalaujanti mokslinė veikla. Ypač tai pasakytina apie sudėtingiausią ir aukščiausių kompetencijų reikalaujančią senųjų istorinių periodų, viduramžių, o labiausiai, ankstyvųjų naujų laikų (XVI–XVII a.) fondų medžiagą. Darbui kiekviename archyve reikia pasirengti, ne visi archyvai skiria užtektinai išteklių konsultuoti, tad mėnesį archyve dirbęs, bet rezultatų neradęs mažai patyręs tyrėjas gali taip ir nesužinoti, ar ieškotos medžiagos ten nėra, ar jos tiesiog jam nepasisekė rasti. Daugelis archyvų turi XIX–XX a. parengtas tam tikras katalogavimo struktūras, kurios yra labai bendros, menkai detalizuotos. Šiandieną, nors ir lėtai, vyksta ir archyvų medžiagos skaitmeninimo procesai, tačiau pats skaitmeninimas nereiškia nei lituanistinių duomenų

kaupimo ar sisteminimo, nei tyrimo. Iš popierinių katalogų patenkame į ne mažiau painias skaitmenines tankmes; skaitmeniniai dokumentai, kuriuos skelbia užsienio archyvai, yra tiesiog papildomas paieškos būdas, kuriam įvaldyti reikia ne mažesnių kompetencijų ir įgūdžių. Užsienio archyvuose atliekantys paieškas mokslininkai dažnai susiduria ir su daugeliu kitų sunkumų, kurių neturi teorine ar šiuolaikine medžiaga savo tyrimus grindžiantys mokslininkai. Dokumentų ieškančiojo iššūkis yra pats archyvas, į kurio fondus tyrėjas jokiu būdu nepatenka, bet turi užduoti „atrasti“ (iš esmės anonimiškai jau seniai kažkieno paliestus ir „atrastus“ bei į saugyklas sudėtus dokumentus) jame esančią medžiagą pagal vienokią ar kitokią orientacinę tvarką, katalogus, informacines sistemas, užklausas ir pan. Lietuvoje neturime daug tyrėjų, turinčių didelę archyvinio darbo patirtį; ne vienas jų paliudija, kad tai, metaforiškai kalbant, kankinių darbas: daug pastangų reikalauja ne tik pati paieška, senųjų dokumentų perskaitymo sunkumai, bet ir duomenų kopijavimas (tai, kaip skirtingai šiuo požiūriu elgiamasi skirtinguose archyvuose – atskira tema), apdorojimas, sisteminimas, pagaliau įvertinimas. Be to, ieškant konkrečių duomenų tam tikrai temai, visada randami ir papildomi duomenys, kurie gali būti naudingi tolesniems ar kitiems tyrimams, tačiau dažnai laiko, sąnaudų, o ir paskatų juos detaliau įvertinti ar aprašyti nėra. Ypatinga sritis – kitakalbiai senieji dokumentai, kurių perskaitymas reikalauja specifinių

filologinių, paleografinių įgūdžių ir istorinių kompetencijų. Visas kompleksas priežasčių lemia, kad archyvinis tyrimas yra itin daug laiko ir aukštos kvalifikacijos reikalaujantis darbas, o šios srities kompetencijos ugdomos gana fragmentiškai. Tad visai nenuostabu, kad archyvinių tyrimų imasi nedaugelis, o nemažai šiandienos humanitarinių daktarinių disertacijų yra menkai arba iš viso nėra paremtos naujais archyviniais duomenimis.

Archyvų įvairovė, kuriuose yra daugiau ar mažiau lituanistinės medžiagos, yra didžiulė. Jie, be abejo, nėra nežinomi ar neprieinami Lietuvos tyrėjams. Lietuvos istorinių tyrimų, lituanistinių duomenų požiūriu, didžiausi medžiagos klodai slypi visų pirma Lenkijos, Vokietijos, Italijos, taip pat Rusijos, Baltarusijos, Ukrainos archyvuose. Tačiau realių sistemingesnių orientyrų, įrankių (kuriais galėtų naudotis ir jauni, pradedantys tyrimus mokslininkai) apie tai, kur ir kokia (lituanistinė) medžiaga saugoma, iš esmės nėra. Be abejo, per trisdešimt atkurtos nepriklausomos Lietuvos metų daug tyrėjų ne kartą turėjo galimybių padirbėti archyvuose. Archyviniai tyrimai dažnai yra projektinės veiklos (visų pirma, LMT finansuojamų humanitarinių tyrimų projektų) fragmentas. Planuodamas savo mokslo tyrimą mokslininkas humanitaras, ypač dirbantis su istorine medžiaga, dažnai numato vieną, kartais dvi išvykas į jam reikalingą archyvą. Dažniausiai tai trumpalaikės išvykos, turint kokius nors antrinius kitų mokslo tyrimų duomenis, kuriuos reikia papildyti ar pan., tai

yra mokslininkas iš anksto žino, kad reikia patikrinti kokius nors dokumentus, apie kurių buvimą konkrečiame archyve jis jau turi duomenų iš kitų šaltinių.

Pavienių dokumentų paieška, be abejo, taip pat yra archyvinis darbas. Tačiau jis panašus į žvejojimą meškere jūroje. Laimėjęs projektą, tyrėjas gauna galimybę (jei tokios, žinoma, pageidavo) sykį ar du ja pasinaudoti, tačiau bendrieji lituanistikos horizontų kontūrai archyvų jūroje ir toliau lieka neapčiuopiami: duomenys, kiek, kokios lituanistinės medžiagos yra viename ar kitame konkrečiame archyve, kokių pajėgų reikėtų jai ne ištirti, bet sistemingai aprašyti ir įkelti į tam tikrą informacinę duomenų sistemą, nekaupiami. Per trisdešimt nepriklausomos Lietuvos metų mes, ko gero, neturėjome nė vieno projekto, kuris būtų buvęs skirtas kokiam nors didesniam užsienio valstybiniam archyvui ar jo daliai ištirti lituanistiniu požiūriu. Iškilus klausimui, kur ir kokiais keliais ieškoti visiškai nežinomos medžiagos, orientyrų individualiai ieškome vis iš naujo, nors jie galėtų būti nuolat sisteminami. Taigi, galima sakyti, kad neturime lituanistinių archyvinių tyrimų plėtros strategijos, tad projektai, kurie būtų skirti visiškai naujų lituanistinių duomenų paieškai ir įvertinimui, nerengiami.

Kaip tai vilkina ir nesuteikia proveržio svarbių mūsų istorinių ir kultūrinių procesų tyrimams, galima parodyti pasitelkiant vieną pavyzdį: iki šiol Lietuvoje nėra parengta lietuvių raštijos

pradininkui Martynui Mažvydui skirta monografija, nepaisant to, kad ne vienas lituanistas yra įnešęs didelį indėlį į mažvydianos tyrimus, galiausiai, gana gerai yra ištirtas jo palikimas. Priežastys įvairios, tačiau, be kitų galimų visapusiškų tyrimų trūkumo priežasčių, itin svarbi yra viena: akistata su užsienio archyvinių duomenų vakuumu. Trūksta galimai kur nors išlikusių, bet iki šiol neatrastų archyvinių duomenų apie Mažvydo biografiją, ypač jos ankstyvąjį laikotarpį, nesusisteminti ir išblaškyti nuo XIX a. egzistuojantys duomenys. Tikėtina, kad kada nors kažkokių naujų duomenų bus aptikta, galbūt, netikėtai, tačiau tokiems ir panašiems tikslams įgyvendinti turėtume imtis planingos, organizuotos veiklos. 2021 m. nevyriausybinės asociacijos Mažosios Lietuvos reikalų tarybos ir Lietuvos valstybės istorijos archyvo iniciatyva susibūrė Martyno Mažvydo biografijos tyrimo iniciatyvinė grupė, siekianti aktualizuoti ir suteikti impulsą naujiems M. Mažvydo biografijos tyrimams[4]. Tai puiki iniciatyva, vis dėlto pažymėtina, kad tokio masto darbai be valstybės paramos ir nuosekliai vykdomos specialios programos nebus ir negalės būti atlikti grupelės entuziastų. Nuolatinis mokslinių archyvinių duomenų kaupimas turėtų būti prioritetu, o ne jubiliejiniais metais išsikeltu šūkiu „surasti" vieną ar kitą dokumentą. Svarbu pažymėti, kad tokių programų neturi galimybių įgyvendinti pavienės

[4] https://sc.bns.lt/view/item/390323

institucijos, o šias institucijas suburiančių mechanizmų beveik nėra: tarpusavyje konkuruojančioms dėl rezultatų ir finansavimo mokslo institucijoms bendradarbiauti trūksta paskatų. Mokslo institutai kuria ilgalaikes programas atsižvelgdami tik į savo išteklius ir galimybes, universitetuose humanitarinių mokslo tyrimų programos detaliau neformuojamos, nes universitetai finansuojami ne pagal mokslo programas, o iš studijų krepšelių.

Ta proga verta pabrėžti ir kitą lituanistinių humanitarinių tyrimų bei jų plėtros politikos trūkumą. Lietuva neturi nė vieno valstybės remiamo mokslo tyrimų centro kurioje nors istoriniu ryšių, archyvinio palikimo, išskirtinio kultūrinio paveldo požiūriu svarbioje Europos šalyje, beveik nėra ir integruotų aukšto lygio humanitarinius lituanistinius tyrimus plėtojančių padalinių užsienio universitetuose. Tai, visų pirma, tokios šalys kaip Vokietija arba Italija, ryšiai su kuriomis formavo Lietuvos intelektualinį elitą nuo ankstyvųjų naujųjų laikų. Europoje daug tokių pavyzdžių. Pavyzdžiui, Maxo Weberio fundacija, administruojama Vokietijos švietimo ir mokslo ministerijos, kuri išlaiko Vokiečių istorijos institutą (turintį maždaug 50 mokslo darbuotojų, vokiečių ir italų) Romoje, kurio pradžia dar 1888 m., kaip *Preußische Historische Station*. Šio instituto tikslas – studijuoti Italijos ir Vokietijos istorinius bei kultūrinius ryšius, finansuoti mokslinių tyrimų stipendijas, leisti mokslo leidinius. Jų veikla yra paremta neišsemiamais Vatikano, kitais Italijos archyvų

tyrimais. Tokie tyrimų centrai yra ne tik esminė „minkštoji“ politinė galia formuojant šalių tarptautinius įvaizdžius, bet ir svarbios tarptautinės akademinių tyrimų, paremtų istoriniais ir archyviniais duomenimis, platformos. Šiandien Europos universitetuose esantys nedideli lituanistikos centrai užsienyje, dažniausiai orientuoti į lietuvių kalbos mokymą (kuris senųjų archyvinių tyrimų požiūriu net nėra būtinas, nes Lietuvos istorijai priklausantys senieji dokumentai yra parengti ne lietuvių, bet lotynų, vokiečių, lenkų, italų ir kitomis kalbomis), tokiomis platformomis, deja, netampa, o lituanistiniai tyrimai, suprantama, nėra užsienio valstybių prioritetai. Tiesa, laimei, lituanistinė medžiaga kartais patenka į Vakarų Europoje atliekamus archyvinio sisteminimo projektus. Vieną naujausių pavyzdžių – Italijoje (Bolonijos, Padujos ir kitų universitetų) vykdomas projektas „Nuncio's secret archives“ („Slaptieji nuncijaus archyvai“). Jo metu susiteminamas ir aprašomas popiežiaus nuncijaus Francesco Commendone's (1524–1584) ir jo sekretoriaus Antonio Maria Graziani (1537–1611) archyvas, kuriame yra ir LDK laikotarpio lituanistinės medžiagos[5].

Apibendrinant verta pabrėžti, kad archyviniai duomenys, jų pagrindu formuojama informacija yra fundamentinė istorijos, lituanistikos plėtros sąlyga. Lituanistika užsienio archyvuose, jos

[5] https://nsa.unipr.it/it/

duomenų sisteminimas turėtų įgyti ilgalaikių valstybės ir mokslininkų įsipareigojimų formas. Šių įsipareigojimų rezultatai – ne mokslo straipsniai, o humanitarinių tyrimų sąlygų formavimas. Nauji archyviniai duomenys yra svarbi naujų tarptautinio lygio mokslo darbų prielaida, tad būtina inicijuoti planingą ir nuoseklų užsienio archyvuose esančios lituanistinės informacijos kaupimą ir sisteminimą skaitmeninėse platformose kaip svarbų skaitmeninės humanitarikos plėtros elementą. Tokio uždavinio negali imtis pavieniai mokslininkai, o patyrę žinovai turėtų būti buriami kaip tinklo nariai. Dalis tyrėjų nuolat ieško archyvinės medžiagos, tačiau dirba individualiai ir visuotinio sisteminio duomenų kaupimo požiūriu neefektyviai, nes jų tikslas yra orientuotas į konkrečius projekto mokslo rezultatus. Archyvinės informacijos sisteminimas, apdorojimas reikalauja aukštų kompetencijų, patyrimo, daug laiko sąnaudų, darbą su saugoma medžiaga palengvinančių mechanizmų, vadinasi, ir specialaus finansavimo bei atskirų programų.

Kodėl nereikėtų didinti doktorantų skaičiaus, bet gerinti kokybę?

Karolina Bagdonė,

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
Vilniaus universitetas

Įvadas

2019 m. lapkričio mėn. Lietuvos studentų sąjungos (LSS) užsakymu Lietuvos jaunųjų mokslininkų sąjunga (LJMS) atliko trečiosios studijų pakopos (doktorantūros) studentų tyrimą apie pasitenkinimą studijomis. Nors jis nebuvo itin didelės imties[1], tačiau nubrėžė doktorantūros būklės Lietuvoje gaires ir galimas jos tobulinimo galimybes. Paaiškėjo, kad beveik pusė doktorantų nesiūlytų jaunam žmogui rinktis mokslininko profesijos, o trečių ir ketvirtų metų doktorantų bei ketinančių gintis disertaciją motyvacija yra mažiausia iš visų doktorantūros studentų (*Trečiosios studijų pakopos (doktorantūros) studentų pasitenkinimas studijomis* 2019: 21).

[1] Dalyvavo 236 doktorantai, bet gauti atsakymai tik iš 18 (!) doktorantūrą vykdančių institucijų, nors jų yra 25.

Šiame pranešime glaustai pristatysiu doktorantūros būklę Lietuvoje, daugiau dėmesio kreipdama į humanitarinių mokslų trečiosios pakopos studijas. Analizuosiu, kodėl mokslininko kelias nėra patrauklus jauniems žmonėms. Ypač žinant tai, kad tyrėjų, turinčių doktorantūros laipsnį 25–65 metų amžiaus grupėje OECD šalyse, skaičius tesiekia apie 0,6 proc. (OECD 2019). Pateiksiu LJMS Mokslo politikos grupėje aptartus siūlymus siekiant, kad doktorantūros studijos taptų patrauklesnės. Viliuosi, kad jie padės svarstant apie tai, kodėl visgi reikėtų pradėti nuo doktorantūros kokybės gerinimo, o ne doktorantų skaičiaus didinimo.

Pranešime naudoju duomenų analizės metodą (Bowen 2009). Jį taikau analizuodama viešai prieinamus 2009–2020 m. skelbtus Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos (ŠMSM), Vyriausybės strateginės analizės centro (STRATA)[2], LJMS dokumentus, taip pat LMT Disertacijų gynimo duomenų bazėje ir Švietimo valdymo informacinėje sistemoje (ŠVIS) pateiktą statistiką.

Net pusė doktorantų nutraukia studijas, bet institucijos beveik apie tai nekalba

2009 m. tuometis LMT pirmininkas Eugenijus Butkus interviu Delfi.lt minėjo, kad „Lietuvoje doktorantūrą baigia mažiau nei pusė į ją įstojusių“ (Jackevičius 2009). Kalbėdamas apie šią

[2] Iki 2020 m. balandžio – Mokslų ir studijų stebėsenos ir analizės centras (MOSTA).

problemą duomenų šaltinio nepateikė, bet greičiausiai rėmėsi 2008 m. ŠMSM užsakymu ISM Vadybos ir ekonomikos universiteto parengta studija *Trečiosios studijų pakopos (doktorantūros) organizavimo ir finansavimo modelių tyrimas*[3]. Nors tyrime pirmuoju uždaviniu pateikiamos būtent „doktorantūros pasirinkimo ir nutraukimo priežastys" (2008: 37), bet nėra pabrėžiamas nutraukiančiųjų skaičius, o doktorantams kylančios problemos neatsiduria tyrimo išvadų centre. Tik paminėta, kad iš viso studijavo 1 824 doktorantai, o studijas nutraukė 599. Tyrimo išvadose rašoma, kad „[p]agrindinės doktorantūros studijų nebaigimo priežastys yra studijų nesuderinamumas su kita doktoranto veikla, nepakankami finansiniai ir organizaciniai ištekliai tyrimų vykdymui bei doktorantūros teikiamos naudos neatitikimas doktoranto lūkesčiams" (*Trečiosios studijų pakopos (doktorantūros) organizavimo ir finansavimo modelių tyrimas* 2008: 102). Tyrimo autoriai teigia, kad „ryškiai išsiskiria nutraukusiųjų studijas ir institucijų atstovų nuomonė apie veiksnius, lemiančius nesėkmingą doktorantūros studijų baigtį" (*Trečiosios studijų pakopos (doktorantūros) organizavimo ir finansavimo modelių tyrimas* 2008: 102). Nutraukusieji studijas pažymėjo institucinius doktorantūros organizavimo trūkumus, o institucijos pabrėžė doktorantų asmeninę kaltę dėl nesugebėjimo atsiriboti nuo kitų veiklų (dažniausiai darbo) ir

[3] 2009 m. ji buvo išleista kaip monografija *Doktorantūra Europoje ir Lietuvoje*.

daugiau dėmesio skirti studijoms (*Trečiosios studijų pakopos (doktorantūros) organizavimo ir finansavimo modelių tyrimas* 2008: 102). Kyla klausimas, ar kas nors pasikeitė per 12 metų nuo šio tyrimo atlikimo? Ar valstybiniu, ar mokslo institucijų lygmeniu buvo kas nors daroma dėl to, kad sumažėtų nutraukiančiųjų studijas doktorantų skaičius? Ar buvo atlikti ir kiti tyrimai, susiję su doktorantų patiriamomis problemos ir būtent studijų nutraukimu?

Apmaudu, bet 2008 m. tyrimas bene vienintelis išsamiai aptariantis išskirtinai doktorantūrą paliekančiųjų motyvus. Mokslo vertinimą tirianti Leideno universiteto (Nyderlandai) doktorantė ir Mykolo Romerio universiteto tyrėja Eleonora Dagienė greitai pasirodysiančiame straipsnyje mini, kad Lietuvoje institucijos viešai nekalba apie doktorantūrą paliekančius studentus (Dagienė 2021: 2–3). Ji pabrėžia, kad šia tema nėra rašomi mokslo straipsniai[4], apie paliekančius doktorantūrą tik šiek tiek kalba ŠMSM *Švietimo būklės apžvalgoje* („doktorantūros studijų programų studentų skaičiai kinta nežymiai“ (2009: 43), 2021 m. mažą priimamų doktorantų skaičių lrt.lt paskelbtame

[4] Apie nutraukiančius studentus užsimenama Kristinos Kovalčikienės disertacijoje *Psichologinių, socialinių ir akademinės aplinkos veiksnių reikšmė trečiosios studijų pakopos (doktorantūros) studentų profesinio identiteto raiškai*. Tačiau ši tema netampa tyrimo ašimi, tik pateikiamos rekomendacijos ir konstatuojama, remiantis ŠVIS duomenimis, pateiktais MOSTA apžvalgoje *Kas ir kodėl tęsia studijas* (2013), kad „2012 m. studijas nutraukė 7,9 proc. trečiosios pakopos studentų“ (Kovalčikienė, 2014: 5).

tekste minėjo Kauno technologijos universiteto mokslo ir inovacijų prorektorius Leonas Balaševičius, o LMT 2014–2016 m. vykdytame mokslo doktorantūros vertinime išvis neužsimenama apie doktorantūros studijas paliekančius asmenis. Maža to, nėra ir viešai prieinamos ataskaitos apie LMT vertinimo rezultatus, o juos gali pamatyti tik pačios vertintos institucijos.

Visgi nusiuntusi LMT užklausą elektroniniu paštu, gavau nuasmenintą humanitarinių mokslų srities doktorantūros studijų vertinimą. Jame lakoniškai aptarta, kodėl nutraukiama doktorantūra. Vertintojai minėjo, kad dažniausiai doktorantai studijas nutraukia savo noru, pašalinami Doktorantūrų komiteto sprendimu prieš arba po atestacijų, neleidžiama gintis disertacijos, tačiau priežastys nėra analizuojamos (*Išorinis mokslinės (meninės) veiklos vertinimas. Vykdomų doktorantūrų vertinimas* 2014). Nors Kovalčikienė (2014: 5) daktaro disertacijoje cituodama ir kitus mokslininkus mini, kad „svarbu identifikuoti sunkumus, su kuriais studentai susiduria, ir plėtoti pagalbos jiems būdus, kadangi doktorantų (ne)išlaikymas labai brangiai kainuoja aukštosioms mokykloms (Gardner, 2009) ir gali turėti įtakos studentų asmeniniam gyvenimui (pvz., ateities sėkmei darbo rinkoje) bei socialinių pasekmių visuomenei (pvz., prarandami talentingi vadovai, novatoriški tyrėjai, produktyvūs mokslininkai (Gardner, 2009; Lovitts, 2005).“

Dar labai svarbu yra tai, kad nuo 2019 m. sausio mėn. beveik du kartus padidintos doktorantūros stipendijos (apie tai plačiau kalbėsime tolesnėje dalyje). Tai galėtume suprasti kaip teigiamą ir labai svarbų žingsnį sprendžiant įsisenėjusią finansavimo problemą. Visgi šis pokytis veikiausiai buvo skirtas siekiant pritraukti naujų doktorantų, o ne spręsti studijuojančių ir svarstančių nutraukti doktorantūrą klausimus. Tuometė ŠMSM ministrė Jurgita Petrauskienė teigė, kad „[s]iekiame, kad doktorantų aukštosiose mokyklose daugėtų ir šios investicijos į talentus didėtų. Norime, jog mūsų gabus jaunimas galėtų panaudoti talentą savo šalyje, rinkdamasis mokslininko ar dėstytojo karjerą. Todėl būtina sukurti tokias sąlygas, kad doktorantams studijos taptų pagrindine veikla“ (*Lietuvos Respublikos Vyriausybė* 2018).

Kyla klausimas, kodėl valstybiniu ir instituciniu lygmeniu mažai kalbama apie doktorantūrą nutraukiančius studentus? Kokia dabartinė doktorantūros situacija?

Kodėl skiriasi doktorantūrą nutraukiančių studentų skaičiai?

Mėgindami išsiaiškinti, su kokiomis problemomis susiduria doktorantai ir kodėl jie nutraukia studijas, LJMS Mokslo politikos grupėje aptarėme keletą tyrimų, analizuojančių mokslo padėtį ir jaunojo mokslininko karjerą. Visgi svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad patys tyrimai kelia daug klausimų.

Pirmiausia 2020 m. STRATA parengtoje *Mokslo būklės apžvalgoje* pateikiama, kad 2012–2019 m. tik 4,6 proc. bendro studijuojančių doktorantų skaičiaus nutraukdavo studijas (2020: 19–20). Joje, remiantis ŠVIS duomenimis, teigiama, kad skirtingais metais studijas nutraukia tik kas ketvirtas–šeštas doktorantas (1 pav.).

Susidarė įspūdis, kad apžvalgos rengėjai atskiro tyrimo apie doktorantūros nutraukimo priežastis neatliko, o tik paminėjo užsienio tyrėjų mokslinėse studijose ar žurnaluose pateiktas išvadas, kad „[s]tudijų nutraukimas galėtų būti siejamas su sunkumais, kylančiais derinant studijas ir asmeninį gyvenimą, integracijos akademinėje bendruomenėje trūkumu, vyresniu amžiumi, ankstesniais pasiekimais, nepritrauktu finansavimu ar kt. veiksniais“ (*Mokslo būklės apžvalga* 2020: 19). Tačiau joje pabrėžiama ir kita problema, kad itin mažėja (taigi apsigynusių disertacijas ir dirbančių mokslinį darbą) humanitarinių ir socialinių mokslų sričių tyrėjų skaičius (*Mokslo būklės apžvalga* 2020: 7). O štai 2020 m. MTEP ataskaitoje *Investicijos į MTEP ir inovatyviosios bei sumaniosios ekonomikos vystymą: pasiekimų, išmoktų pamokų ir išliekančių plėtros poreikių „žemėlapis“*, parengtoje „Visionary Analytics“ bendradarbiaujant su ŠMSM, naudojami „Eurostat“ duomenys. Joje minima, kad „[t]ik pusė doktorantų baigia studijas“ (2 pav.) (2020: 16).

Žvelgiant į skirtingas ataskaitas atrodytų, kad situacija išties neaiški. Ji svyruoja nuo grėsmingos (MTEP ataskaitoje

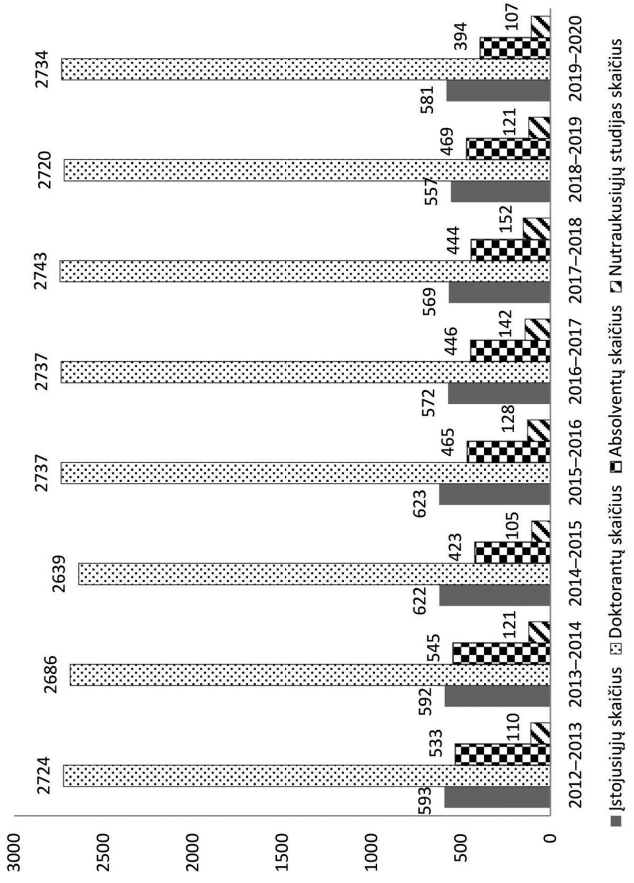

1 PAV. Trečiosios pakopos studijų programų studentai (2012–2020 m.). Diagrama pateikta iš STRATA *Mokslų būklės apžvalgos* (2020: 18)

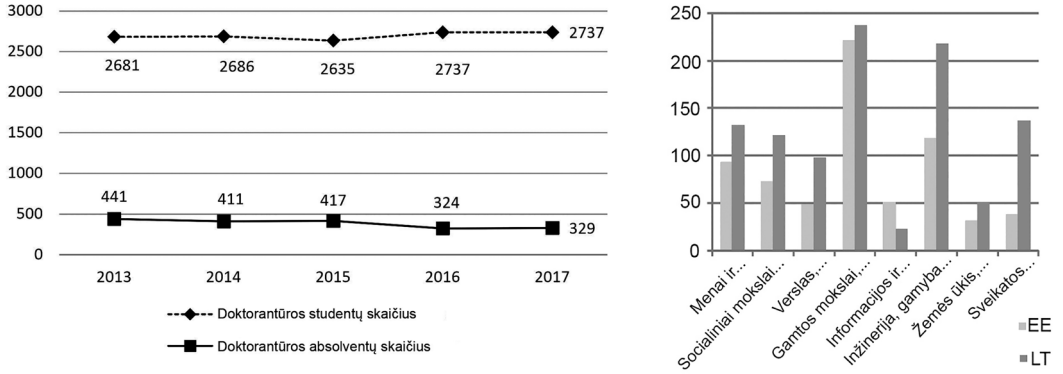

2 PAV. Doktorantų ir absolventų skaičiaus kaita. Diagramos pateiktos iš *Investicijos į MTEP ir inovatyviosios bei sumaniosios ekonomikos vystymą: pasiekimų, išmoktų pamokų ir išliekančių plėtros poreikių „žemėlapis“* (2020: 22)

humanitarinių mokslų doktorantūros padėtis išskiriama kaip komplikuota) iki sudėtingos, bet išsprendžiamos (STRATA atveju)[5]. Kokias tendencijas galime pastebėti humanitarinių mokslų doktorantūroje?

Kokia humanitarinių mokslų doktorantūros būklė Lietuvoje?

Pagal Švietimo valdymo informacinėje sistemoje pateiktus duomenis, 2012–2021 m. vidutiniškai studijavo 2 383 doktorantų ir 333 humanitarinių mokslo doktorantų (3 pav.).

Tačiau man regis svarbiau kalbėti ne tik apie studijuojančius, bet ir apie įstojusius, apsigynusius disertaciją ir studijų nebaigiančius (4 pav.).

2012–2016 m. įstojusių humanitarinių mokslų doktorantų skaičius svyravo nežymiai. Tačiau nuo 2016–2017 m. įstojo apie

[5] STRATA ir MTEP gautų rezultatų skirtumai verti atskiro tyrimo ir aptarimo, tačiau galiu paminėti iš STRATA gautą atsakymą el. p. dėl absolventų skaičiaus ir mano siūlymo matuoti pagal įstojusius-baigusius doktorantus, kad „[s]ėkmingai baigusiu doktorantūrą laikomas asmuo, kuris apgynė disertaciją per 4 + 1 arba 6 + 1 metus. Bet apginti gali ir po 10 metų ar daugiau“. STRATA atstovė minėjo, kad nėra korektiška lyginti įstojusius-baigusius doktorantūrą, nes vyksta nuolatinė doktorantų kaita (išeina į akademines ir iš jų grįžta, neapsigina disertacijos metai po studijų baigimo). Ji teigė, kad „formaliai įgytu daktaro laipsnis laikomas nuo diplomo išrašymo datos, o ne nuo gynimo datos, o norint tiksliai suskaičiuoti reikėtų vykdyti kiekvieno asmens apskaitą...“, bet tokio žingsnio vykdant STRATA tyrimą, anot specialistės, jie nedarė. (STRATA atstovė G. K., susirašinėjimas el. paštu, 2021 10 20).

3 PAV. Studijuojančių doktorantų skaičiaus pokytis. Duomenų šaltinis: ŠVIS

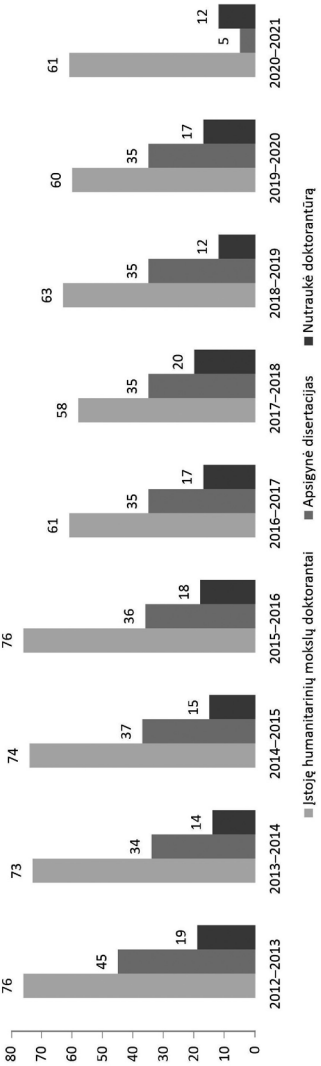

4 PAV. Humanitarinių mokslų doktorantų skaičiaus pokytis. 2020–2021 m. duomenys apie apsigynusius disertaciją ir nutraukusius doktorantūrą yra preliminarūs. Duomenų šaltinis: ŠVIS

19 proc. mažiau. Vidutiniškai studijas nutraukiančiųjų skaičius 2012–2020 m. svyruoja nuo 5 proc. (jei lygintume pagal studijuojančių doktorantų skaičių) iki 25 proc. (jei lygintume pagal įstojusiųjų doktorantų skaičių). Apsiginančių disertacijas pokytis 2012–2020 m. nežymus: vidutiniškai apsigina apie 54 proc. palyginti su įstojusių doktorantų skaičiumi arba apie 11 proc. studijuojančių humanitarinių mokslų doktorantų. Apibendrinus, praėjus 4–5 metams nuo įstojimo, apsigynusių disertaciją skaičius siekė pusė įstojusiųjų, vadinasi pusė įstojusiųjų neapsigina, o iš jų dar pusė nebaigia studijų.

Netikėta, bet skiriasi duomenys ir apie disertaciją apsiginančiųjų skaičių. Jau mano aptartu ŠVIS atveju jie gerokai mažesni nei LMT Disertacijų gynimo duomenų bazėje (5 pav.).

Kodėl atsiranda šie skirtumai, ŠVIS neturėjo atsakymo, o LMT teigė[6], kad nebuvo siekiama kurti dubliuojančių duomenų bazių ir nesutapimai gali atsirasti dėl institucijų pateikiamų duomenų. Visa tai rodo, kad sudėtinga atsekti realią doktorantūros studijų būklę, nors ŠMSM deklaruoja, kad pagal apsigintų disertacijų skaičių vertinamas Lietuvos inovacijų potencialas (*Aukštojo*

[6] „LMT disertacijų gynimų duomenų bazėje yra labai konkretūs duomenys, kurie nurodo, kokią konkrečią dieną vyko gynimas, tad skaičius yra labai konkretus konkrečiam laikotarpiui. / Dėl ŠVIS [...] – ten duomenys ateina iš studentų registro ir požymius deda pačios mokslo ir studijų institucijos. [...] Dar kyla klausimas, ar į šiuos ŠVIS duomenis įtraukti eksternu apgynę disertacijas.“ (LMT atstovė D. K., susirašinėjimas el. paštu, 2021 10 25).

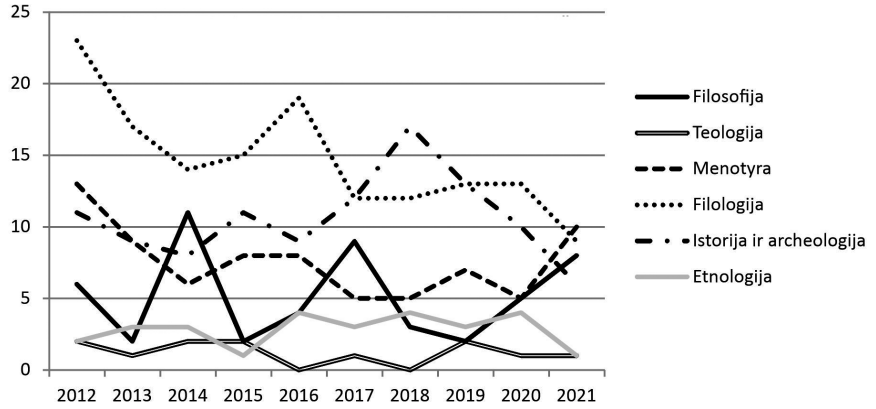

2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
6	2	11	2	4	9	3	2	5	8
2	1	2	2	0	1	0	2	1	1
13	9	6	8	8	5	5	7	5	10
23	17	14	15	19	12	12	13	13	9
11	9	8	11	9	12	17	13	10	6
2	3	3	1	4	3	4	3	4	1

5 PAV. Apsigynusių disertaciją humanitarinių mokslų doktorantų skaičiaus pokytis. 2021 m. duomenys preliminarūs. Duomenų šaltinis: LMT

mokslo tarybos išvados ir rekomendacijos dėl aukštojo mokslo būklės Lietuvoje 2016 metais 2017: 6).

Su kokiomis problemomis susiduria doktorantai?

Šioje dalyje pristatysime bendrąsias iki dabar išlikusias problemas, su kuriomis susiduria doktorantai. Jas skirstome į dvi dalis: valstybines (finansavimas, karjera ir lyčių lygybė) ir institucines (studijų organizavimas, komunikacijos ir informacijos trūkumui, psichosocialiniai veiksniai). Žinoma, tai nėra baigtinis problemų sąrašas, tačiau šias laikome itin svarbiomis ir greičiausiai darančioms didelį poveikį doktorantų pasirinkimui nutraukti studijas.

1) Viena svarbiausių problemų, su kuria susiduria doktorantai, yra finansavimas. Jį aptarsime trimis aspektais: stipendijų, mokslo finansavimo ir disertaciją apsigynusių absolventų atlyginimų vidurkiu. Labai svarbus ir didelius lūkesčius sukėlęs anksčiau pranešime minėtas pokytis – 2018 m. ŠMSM teikimu doktorantūros stipendijos padidintos beveik du kartus (*Lietuvos Respublikos Vyriausybė* 2018).[7] Jos pradėtos mokėti 2019 m. sausį.

[7] Iki 2018 m. pirmųjų metų doktorantai gaudavo 395,2 Eur, antrųjų–ketvirtųjų metų – 456 Eur. Nuo 2019 m. sausio mėn. pirmųjų metų doktorantai gauna 722 Eur, o antrųjų–ketvirtųjų – 836 Eur. 2021 m. pirmųjų metų doktorantų stipendijos siekė 760 Eur, o antrųjų–ketvirtųjų – 880 Eur (ŠMSM, „Doktorantų stipendijos“. Prieiga internetu: https://www.smm.lt/web/lt/smm-studijos/parama-studentams/doktorantu-stipendijos [žiūrėta 2021 11 13]).

Šis pokytis itin svarbus, bet dar reikėtų palaukti keletą metų, kol doktorantai, gavę būtent šią stipendiją, sėkmingai baigs studijas ir apsigins disertaciją. Tada galėsime įvertinti ir jo poveikį.

Antras labai svarbus aspektas – mokslo finansavimas. Apmaudu, bet vis dar patenkame tarp mažiausiai doktorantūros studijoms skiriančių lėšų šalių (*Lietuvos studijų būklė* 2020: 11). Pagal minėtą LJMS tyrimą, dažnas doktorantas susidūrė su finansų trūkumu (įsigyjant reikiamas priemones moksliniam tyrimui, prieigą prie duomenų bazių, straipsnių, knygų, vykstant į konferencijas ar stažuotes).

Trečias svarbus aspektas – trečiosios pakopos absolventų atlyginimų (bruto) vidurkis. 2012–2017 m. baigusių humanitarinių mokslų (1 133 Eur) ir menų (1 030 Eur) absolventų vidutinės pajamos yra žemiausios palyginti su kitomis mokslo sritimis (*Mokslo daktarų karjera Lietuvoje: užimtumas, pajamos ir veiklos sektorius. III pakopos absolventų karjeros stebėsenos link* 2019: 28)[8]. Tad maži mokslininkų ir dėstytojų atlyginimai neretai paskatina doktorantus rinktis kitas darbo sritis. Ypač žinant tai, kad nuo antrų doktorantūros studijų metų stipendija bus gerokai didesnė nei jaunojo mokslininko, apsigynusio daktaro laipsnį,

[8] Tirti absolventai, praėjus 1–6 metams nuo mokslo (meno) daktaro laipsnio įgijimo. Tyrėjai pabrėžė, kad vertintos tik samdomą darbą dirbančiųjų pajamos pagal SODROS pateiktus duomenis, o savarankiško darbo pajamos nevertintos.

atlyginimas (30–34 m. tyrėjų – apie 786 Eur, dėstytojų – apie 542 Eur) (Murauskas 2019). Nenuostabu, kad daugelis doktorantų ima dirbti dar studijuodami. LJMS tyrimas parodė, kad 7 iš 10 dirbo ar dirba tiesiogiai su doktorantūra nesusijusį darbą, o tik kas trečias – susijusį (*Trečiosios studijų pakopos (doktorantūros) studentų pasitenkinimas studijomis* 2019: 18). Panaši tendencija išryškėja ir absolventų atveju. Net 43 proc. iš jų dirba ne mokslo ir studijų institucijose (*Mokslo daktarų karjera Lietuvoje: užimtumas, pajamos ir veiklos sektorius. III pakopos absolventų karjeros stebėsenos link* 2019: 27).

2) Lyčių lygybė ir karjeros skirtumai dar viena itin svarbi problema. Minėtoje 2019 m. MOSTA parengtoje *III pakopos absolventų karjeros stebėsenoje* teigiama, kad dauguma doktorantūros studentų ir absolventų yra moterys, o humanitariniuose moksluose – apie 70 proc. (*Mokslo daktarų karjera Lietuvoje: užimtumas, pajamos ir veiklos sektorius. III pakopos absolventų karjeros stebėsenos link* 2019: 10). Deja, bet pagal ataskaitą moterys dažniausiai užima žemesnes kvalifikacines pozicijas ir gauna mažesnes pajamas, dažniau doktorantūrą baigia vyresnės nei 31 m. ir tas atsiliepia jų karjeros augimui. Visa tai gali būti siejama su motinystės ir vaiko priežiūros atostogomis, tačiau šiai hipotezei pagrįsti dar reikia tolesnių tyrimų (*Mokslo daktarų karjera Lietuvoje*: *užimtumas, pajamos ir veiklos sektorius. III pakopos absolventų karjeros stebėsenos link* 2019: 28).

3) Labai svarbios ir vidinės institucinės problemos, su kuriomis susiduria daugelis doktorantų – pirmiausia studijų organizavimo trūkumai. Pagal 2019 m. LJMS atliktą tyrimą, net „80 % doktorantų išreiškė nuomonę, kad doktorantūros studijas reikia tobulinti“ (*Trečiosios studijų pakopos (doktorantūros) studentų pasitenkinimas studijomis* 2019: 21). Dažniausiai susiduriama su tuo, kad privalomi egzaminai ir paskaitos yra magistrantūros lygio, bendradarbiavimas su dėstytoju formalus, neretai atmestinas, skatinama kuo greičiau išsilaikyti egzaminus, bet jų pritaikomumas disertacijos tyrimams neretai abejotinas. Pagal LJMS tyrimą, dažnas doktorantas itin vertina disertacijos vadovo kompetenciją (*Trečiosios studijų pakopos (doktorantūros) studentų pasitenkinimas studijomis* 2019: 21), tačiau bendradarbiavimas su vadovu taip pat išlieka kaip vienas pagrindinių iššūkių: trūksta vadovo lyderystės ir vadovavimo įgūdžių, noro konsultuoti, susiduriama su palaikymo stoka, nuomonių nesutapimu (*Trečiosios studijų pakopos (doktorantūros) studentų pasitenkinimas studijomis* 2019: 13), atsakomybės palikimu tik doktorantui. Matyt, to priežastimi tampa ir gerokai per menkas už vadovavimą doktoranto darbui skiriamas užmokestis, kuris kartais išvis nemokamas.

4) Norint sėkmingai baigti doktorantūrą ir apsiginti disertaciją reikia sklandžios ir aiškios komunikacijos su doktorantūrą administruojančiu padaliniu, kitais institucijos kolegomis, laiku gauti informaciją apie doktorantūros studijas. Visgi LJMS tyrimas

nustatė, kad dažnai doktorantas susiduria su nepagarbiu, žeminančiu elgesiu, vyresnių kolegų nenoru dalytis patirtimi, nepagrįsta kritika (*Trečiosios studijų pakopos (doktorantūros) studentų pasitenkinimas studijomis* 2019: 11). Jiems trūksta informacijos apie doktorantūros studijų organizavimą, projektines veiklas, galimybes, mokslo straipsnių rašymą arba ji pasiekia doktorantus pavėluotai (*Trečiosios studijų pakopos (doktorantūros) studentų pasitenkinimas studijomis* 2019: 11). Pastaroji problema ypač dažna tarp institucijų, vykdančių jungtines doktorantūros studijas.

5) Itin reikšmingi ir psichosocialiniai veiksniai. Tą aptardamos mokslinio vadovo vaidmenis doktorantui mini ir Giedrė Tamoliūnė, Margarita Teresevičienė (2017: 7), tai pabrėžia ir Kovalčikienė (2014: 124). LJMS tyrime taip pat minima, kad dažnas doktorantas susiduria su laiko planavimo sunkumais, vienatve, atskirtimi, patiria daug streso dėl informacijos stygiaus, finansavimo mokslinei veiklai trūkumo, didelio darbo krūvio, o trečio ir ketvirto kurso doktorantų motyvacija staigiai ima kristi (*Trečiosios studijų pakopos (doktorantūros) studentų pasitenkinimas studijomis* 2019: 7).

Kokie galėtų būti sprendimai?

Aptarę su doktorantūra susijusias problemas, norėtume pateikti ir keletą galimų sprendimų būdų. Juos taip pat matytume kaip valstybinius (doktoranto statuso atnaujinimas, stojimo į doktorantūrą

atrankos griežtinimas) ir institucinius (III pakopos studijų krepšelio skaidrinimas, didesnė vadovo atsakomybė, mentorius, bendruomeniškumo skatinimas, nauji tyrimai apie doktorantų savijautą ir produktyvumą). Toliau pateikiame svarbiausias diskusijų kryptis, kurios leistų pagerinti III studijų pakopos kokybę:

1) Statusas. Doktoranto statusas išlieka itin opia problema. Skirtingose Europos šalyse įtvirtinti įvairūs doktoranto statusai[9] – darbuotojo, studento arba hibridinis (darbuotojo-studento). Pastarąjį modelį siūlė ir minėto 2009 m. tyrimo apie doktorantūros būklę Lietuvoje ir Europoje rengėjai. Jie rekomendavo „turėti dvigubą statusą: profesinį (jaunojo tyrėjo) ir studento, garantuojantį atitinkamas teises, pareigas, paramas ir lengvatas“ ir „pilną socialinį draudimą ir įnašus pensijai gauti“ (*Trečiosios studijų pakopos (doktorantūros) organizavimo ir finansavimo modelių tyrimas* 2008: 112). Tačiau, deja, ši rekomendacija liko neįgyvendinta. Nors apie tokio statuso atnaujinimo poreikį kalba ir patys doktorantai (*Pasirengimas doktorantūros studijoms.*

[9] Darbuotojo: Šveicarijoje, Norvegijoje, Ispanijoje; studento: Čekijos Respublikoje, Vengrijoje, Italijoje, Lietuvoje, Lenkijoje, Portugalijoje, Jungtinėje Karalystėje; darbuotojo-studento: Austrijoje, Belgijoje, Vokietijoje, Suomijoje, Prancūzijoje, Islandijoje, Liuksemburge, Latvijoje ir Nyderlanduose. Tačiau suteikiamos socialinės garantijos skiriasi, pvz., Latvija nesuteikia sveikatos draudimo, nors jų doktorantai yra laikomi tiek studentais, tiek darbuotojais, o Čekijoje doktorantūros studijos įskaičiuojamos į darbo stažą, nors joje doktorantai laikomi tik studentais. (Pabjańczyk-Wlazło 2017: 8).

Mokslo sistemos suinteresuotųjų šalių apklausos rezultatai 2017: 39). Atnaujintas doktoranto statusas leistų kokybiškiau dirbti tik tiriamąjį darbą, neieškant papildomo finansavimo šaltinio, kuris užtikrintų socialines garantijas, galimybę gauti banko paskolą ir t. t. Jis leistų doktorantui būti lygiaverčiu akademijos nariu ir sėkmingiau įsitraukti į akademinę veiklą bei planuoti tolesnę jaunojo mokslininko karjerą.

2) Doktorantų priėmimas. Remiantis 2017 m. MOSTA atliktu tyrimu apie pasirengimą doktorantūros studijoms, paaiškėjo, kad doktorantai siūlo keisti priėmimo į doktorantūrą sistemą. Svarbu ją griežtinti ir skaidrinti, įvertinti stojančiųjų motyvaciją[10], efektyviau informuoti dar prieš stojant apie studijų eigą ir disertacijos planą (*Pasirengimas doktorantūros studijoms. Mokslo sistemos suinteresuotųjų šalių apklausos rezultatai* 2017: 39). Anot jų, šis sisteminis pokytis reikšmingai pagerintų būsimųjų doktorantų pasirengimą studijoms ir jų kokybę.

3) Studijų finansavimas. Nors 2019 m. pakeltos doktorantų stipendijos turėjo prisidėti prie kokybiškesnės III studijos pakopos, bet išliko ir kitų problemų, susijusių su studijų finansavimu. Vienas jų – skaidresnis studijų krepšelio lėšų paskirstymas. „LR

[10] Kovalčikienė disertacijoje mini, „jei doktorantų atrankos sistema apimtų psichologines charakteristikas, kurios būdingos tyrėjo-mokslininko profesinio vaidmens identitetui, tikėtina, kad toks doktorantas doktorantūros studijų procese labiau atlieptų mokslo doktorantūros paskirtį bei mažesnė riziką nutraukti studijas“ (2014: 115).

Vyriausybės 2017 m. kovo 19 d. nutarimu Nr. 149 „Dėl Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymo įgyvendinimo“ buvo patvirtintas „Norminių studijų krypties arba studijų programų grupės studijų kainų apskaičiavimo ir Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų studijų kainai valstybės finansuojamose studijų vietose apmokėti skyrimo tvarkos aprašas“ (toliau – Aprašas). Remiantis šiuo Aprašu, lėšos, skiriamos iš valstybės biudžeto skirtingoms institucijoms, vieno doktoranto (studijuojančio tos pačios krypties studijose) prekių ir paslaugų išlaidoms padengti yra vienodos, tačiau po lėšų paskirstymo doktorantūros studijas vykdančių institucijų viduje šios išlaidos skiriasi“ (*Dėl informacijos apie valstybės finansuojamų doktorantų studijų lėšų panaudojimo* 2021: 1). Deja, bet daugelyje institucijų doktorantai vis dar nėra supažindami su jų tyrimams skirtomis lėšomis, o neretai neturi galimybės jomis pasinaudoti. Kaip išskirtinį skaidrumo atvejį galime paminėti VU rektoriaus įsakymu, pasirašytu 2021 m. birželio 23 d. Nr. R-245, patvirtintą doktorantūros fondo panaudojimo tvarkos aprašą. Jame išsamiai aptartos ir numatytos doktorantūrai vykdyti skirtos lėšos (nuolatinės studijų formos doktorantui – 1 500 Eur per metus, o ištęstinės – 1 000 Eur, kurių nepanaudojus, kaupiasi kitiems mokslo metams), jų suteikimo tvarka, atsiskaitymas. Tačiau toks aprašas veikiau išimtis nei taisyklė Lietuvos akademinėse institucijose.

4) Disertacijos vadovo vaidmuo. Tamoliūnė ir Teresevičienė pabrėžė vadovo atsakomybę doktorantui tobulėjant, įsiliejant į akademinę bendruomenę, pažymėjo, kad „mokslinio vadovo „išlaisvintojo“ vaidmuo būtų lygiagrečiai siejamas su kontrolės vykdymu, suvokiant doktorantą kaip savarankišką tyrėją, tačiau kryptingai orientuojant ir kontroliuojant jo visą mokslinę veiklą“ (2017: 14, 16). LJMS tyrimas nustatė, kad pasirinkimui stoti į doktorantūrą didelę įtaką daro mokslinis vadovas (*Trečiosios studijų pakopos (doktorantūros) studentų pasitenkinimas studijomis* 2019: 7), tad neabejotina, kad reikėtų stiprinti jo lyderystės, vadovavimo įgūdžius, stiprinti įsitraukimą ir atsakomybę už (ne)sėkmingą doktoranto veiklą, įpareigoti nuosekliau ir glausčiau bendradarbiauti su doktorantais.

5) Mentorius. Daugelyje užsienio šalių, vykdančių doktorantūros programas, doktorantai turi ne tik disertacijos vadovus ar konsultantus, bet ir mentorius. Jie rūpinasi ne tik akademine sritimi (laiku vykdomu doktorantūros planu), bet ir doktoranto savijauta, padeda iškilus problemoms, įveda į doktorantūros procesą, tarpininkauja tarp doktoranto, jo vadovo ar administracijos.

6) Doktorantų į(si)traukimas į mokslinę bendruomenę. Tamoliūnė ir Teresevičienė savo tyrime pastebėjo, kad „[k]ultūrinės integracijos vaidmuo, skatinantis padėti doktorantams integruotis į akademinę bendruomenę, išryškėjo kaip vienas sudėtingiausių ir, pasak informantų, dažniausiai pamirštamų“ (2017: 15).

Reikėtų doktorantus daugiau įtraukti į akademinių padalinių veiklą, į projektus, skatinti artimesnį bendradarbiavimą su kitais doktorantais ir akademinių padalinių mokslininkais, taip pat suteikti darbo vietą padaliniuose. Tai galėtų padėti aktyviau įsijungti į akademinio padalinio veiklą, nes neretai joje dalyvauja menkai ir pasyviai.

7) Psichosocialiniai veiksniai. Jau minėjau, kad trūksta naujesnių tyrimų apie doktorantų problemas, nutraukiančius studijas doktorantus, ypač apie motyvaciją ir savijautą, padidinus doktorantūros stipendiją. Šį rudenį prasidės LJMS Mokslo politikos grupės (vadovas dr. Arūnas Žiedelis ir šio teksto autorė) organizuojamas Doktorantų savijautos ir produktyvumo tyrimas. Juo bus siekiama išskirti esmines problemines sritis, lemiančias prastesnę doktorantų savijautą, kritusį produktyvumą ir pasirinkimą nebetęsti studijų. Remiantis atlikto tyrimo rezultatais, bus inicijuojami pokyčiai, skirti kurti doktorantams palankesnę studijų aplinką. Neabejoju, kad padidintas doktorantūros finansavimas ir analizavimas prisidės prie jos kokybės stiprinimo. Jaunojo mokslininko perspektyvos patrauklumas taip pat pakeltų doktorantūros prestižą, ir tada galėtume kalbėti apie didesnį stojančiųjų ir sėkmingai apsigynusių doktorantų skaičių.

Šaltiniai ir literatūra

1. *Trečiosios studijų pakopos (doktorantūros) studentų pasitenkinimas studijomis tyrimas* (2019). Lietuvos jaunųjų mokslininkų sąjunga ir Lietuvos studentų sąjunga.
2. „Dėl informacijos apie valstybės finansuojamų doktorantų studijų lėšų panaudojimo“ (2021). Lietuvos jaunųjų mokslininkų sąjungos doktorantūros III pakopos studijų krepšelio darbo grupės juodraštis, p. 1–2.
3. Baršauskas, P., Abramavičius Š. ir kt. (2009). *Doktorantūra Europoje ir Lietuvoje*, Kaunas: ISM Vadybos ir ekonomikos universitetas.
4. Bowen, G. A. (2009). „Document Analysis as a Qualitative Research Method“, *Qualitative Research Journal*, Vol. 9, No. 2, p. 27–40.
5. Dagienė, E. (2021). „Kas ketvirtas doktorantas palieka studijas – kiek dar tylėsime?“, rengiamas spaudai.
6. *Investicijos į MTEP ir inovatyviosios bei sumaniosios ekonomikos vystymą: pasiekimų, išmoktų pamokų ir išliekančių plėtros poreikių „žemėlapis“* (2020). Vilnius: Švietimo, mokslo ir sporto ministerija.
7. Jackevičius, M. (2009). „Į lietuvišką doktorantūrą veržiasi atvykėliai iš trečiųjų šalių“, Delfi, https://www.delfi.lt/news/daily/education/i-lietuviska-doktorantura-verziasi-atvykeliai-is-treciuju-saliu.d?id=25964045, [žiūrėta 2021 11 12].
8. Kovalčikienė, K. (2014). *Psichologinių, socialinių ir akademinės aplinkos veiksnių reikšmė trečiosios studijų pakopos (doktorantūros) studentų profesinio identiteto raiškai*: daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
9. Lietuvos mokslų taryba (2014). *Išorinis mokslinės (meninės) veiklos vertinimas. Vykdomų doktorantūrų vertinimas*.
10. Lietuvos mokslų taryba. „2014–16 m. vykdytas mokslo doktorantūros vertinimas“, LMT, https://www.lmt.lt/lt/mokslo-kokybe/mokslo-doktoranturos-vertinimas/201416-m.-vykdytas-mokslo-doktoranturos-vertinimas/3416, [žiūrėta 2021 11 12].

11. Lietuvos Respublikos Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos Švietimo aprūpinimo centras (2019). *Švietimo būklės apžvalga: medžiaga diskusijoms*, Vilnius: Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos Švietimo aprūpinimo centras.
12. *Lietuvos studijų būklė* (2020). Vyriausybės strateginės analizės centras.
13. Lietuvos Respublikos Vyriausybė (2018). „Nuo 2019-ųjų beveik dvigubai didinamos doktorantų stipendijos“, LRV, https://epilietis.lrv.lt/lt/naujienos/nuo-2019-uju-beveik-dvigubai-didinamos-doktorantu-stipendijos [žiūrėta 2021 11 16].
14. Lietuvos Respublikos Vyriausybė (2018). „Vyriausybė beveik dukart didina doktorantų stipendijas“, LRV, https://lrv.lt/lt/naujienos/vyriausybe-beveik-dukart-didina-doktorantu-stipendijas [žiūrėta 2021 11 16].
15. *Mokslo būklės apžvalga* (2020). Vyriausybės strateginės analizės centras.
16. *Mokslo daktarų karjera Lietuvoje: užimtumas, pajamos ir veiklos sektorius. III pakopos absolventų karjeros stebėsenos link* (2019). Vyriausybės strateginės analizės centras.
17. Murauskas, D. (2019). „Ar liks Lietuvoje mokslo be jaunųjų mokslininkų?“, LRT, https://www.lrt.lt/naujienos/nuomones/3/1100191/donatas-murauskas-ar-liks-lietuvoje-mokslo-be-jaunuju-mokslininku, [žiūrėta 2021 10 25].
18. OECD (2019). *Education at a Glance 2019*: *OECD Indicators*. Paris: OECD Publishing.
19. Pabjańczyk-Wlazło E. (2017). „Career landscape of PhD holders in Eurodoc member countries. PhD Studies in Lithuania: Reality and Aspirations“, Mokslų ir studijų stebėsenos ir analizės centras.
20. *Pasirengimas doktorantūros studijoms. Mokslo sistemos suinteresuotųjų šalių apklausos rezultatai* (2017). Mokslų ir studijų stebėsenos ir analizės centras.
21. Švietimo, mokslo ir sporto ministerija (2021). „Doktorantų stipendijos“, ŠMM, https://www.smm.lt/web/lt/smm-studijos/parama-studentams/doktorantu-stipendijos [žiūrėta 2021 11 13].

22. Švietimo, mokslo ir sporto ministerija (2017). *Aukštojo mokslo tarybos išvados ir rekomendacijos dėl aukštojo mokslo būklės Lietuvoje 2016 metais*.

23. Tamoliūnė G., Teresevičienė M. (2017). „Mokslinio vadovo vaidmenys doktorantui tampant savarankišku tyrėju“, *Pedagogika*, t. 125, Nr. 1, p. 5–20.

24. *Trečiosios studijų pakopos (doktorantūros) organizavimo ir finansavimo modelių tyrimas* (2008). Kaunas: Švietimo, mokslo ir sporto ministerija ir ISM Vadybos ir ekonomikos universitetas.

Takoskyra tarp humanitarinių ir socialinių mokslų bei pasekmės bibliografijos tyrimų ateičiai

Tomas Petreikis,

Vilniaus universitetas,
Lietuvos mokslų akademijos Jaunoji akademija

Lietuvoje Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministerija (ŠMSM), įgyvendindama mokslo politiką, ministro įsakymais nustatyto mokslo veiklų vertinimo ir finansavimo tvarką[1].

[1] Duomenų apie universitetų ir mokslinių tyrimų institutų vykdomų mokslinių tyrimų ir eksperimentinės plėtros, meno veiklos rezultatus teikimo kasmetiniam vertinimui tvarkos aprašas; Duomenų apie universitetų ir mokslinių tyrimų institutų vykdomų mokslinių tyrimų ir eksperimentinės plėtros rezultatus teikimo palyginamajam ekspertiniam vertinimui tvarkos aprašas; Duomenų apie kolegijų vykdomų mokslinių tyrimų ir eksperimentinės plėtros, meno veiklos rezultatus teikimo kasmetiniam vertinimui tvarkos aprašas; Kasmetinio kolegijų mokslinių tyrimų ir eksperimentinės plėtros, meno veiklos vertinimo aprašas; Kasmetinio universitetų ir mokslinių tyrimų ir eksperimentinės plėtros, meno veiklos vertinimo aprašas; Palyginamojo ekspertinio universitetų ir mokslinių tyrimų institutų mokslinių tyrimų ir ekspertinės plėtros vertinimo tvarkos aprašas; Valstybės biudžeto bazinio finansavimo lėšų skirstymo mokslo ir studijų institucijų moksliniams tyrimams ir ekspertinei plėtrai, meno veiklai plėtoti tvarkos aprašas. Dokumentų naujausia redakcija, patvirtinta ŠMSM ministro 2021 m. rugsėjo 2 d. įsakymu Nr. V-1593.

Įsakymai formuoja mokslines veiklas aukštojo mokslo ir mokslinių tyrimų įstaigose. Universitetų ir kolegijų fakultetai, mokslo institutai ir centrai planuoja veiklas, atsižvelgdami į potencialią naudą, kurią jie, vertintojų akimis, gali sukurti. Humanitarinių ir socialinių mokslų atveju, ne visos vykdomos mokslo tiriamosios veiklos yra vienodai vertinamos. Todėl pats ŠMMS ministro įsakymų mokslo politikos formuojamasis pobūdis kiekvienais metais vis labiau ryškėja. Mokslininkai, priverstinai atsižvelgdami į strateginius savo įstaigų planus, patenka į siaurėjančios mokslo kūrybinės laisvės orbitą.

Dėl bibliografijos mokslų plėtros ir šių tyrimų rezultatų apskaitos susidarė netipinė situacija, nes bibliografija kartu su kitais komunikacijos ir informacijos mokslais, prieš dešimtmetį priverstinai „atsisveikinę“ su humanitarais, tapo socialinių mokslų šeimos nariu. Tuo metu humanitariniai ir socialiniai mokslų rezultatai vertinimo požiūriu traktuoti vienodai, bet pastaruoju metu, juos taikomųjų mokslų darbų srityje atskiriant, padaryta klaidų. Humanitarams suteikta galimybė teikti visus taikomojo mokslo darbo leidinius: mokslinis šaltinio leidimas, mokslinis vertimo leidimas, mokslinis žodynas, mokslinis žinynas, enciklopedija ir (bio)bibliografija. Socialiniams mokslams palikti tik taikomojo mokslo darbo atskiri žanrai: terminų žodynai, moksliniai žinynai ir enciklopedijos. Taigi socialinių mokslų atstovai, kurie buvo ir yra pasirengę atlikti taikomuosius (bio)bibliografijos darbus,

nebegali planuoti tokių veiklų. Jų rezultatai per kasmetinį ir palyginamąjį vertinimą atmetami. Nepagrįsti mokslo politikos sprendimai greitu metu sukurs informacinę duobę. Ši duobė gilėja ir dėl bibliotekų tinklo transformacijų.

Lietuvos bibliotekų statistikos duomenimis, dabar tik apie pusę bibliotekų darbuotojų turi specialųjį bibliotekininkystės arba bibliografijos išsilavinimą. Aukštosiose mokyklose bibliografai neberengiami, specialieji kursai nebeskaitomi, todėl kiekvienais metais šis santykis prastės. Dėl sumažėjusio darbuotojų skaičiaus ir specialiosios programinės įrangos bei patirties trūkumo, mokslinių tyrimų institutų bibliotekos neberengia taikomųjų bibliografijos darbų, o valstybinės ir nacionalinės reikšmės bibliotekos keičia savo veiklų prioritetus, pergalvodamos ir tradicinėmis buvusias bibliografijos tyrimų veiklas. Panaikintas tikslinis šių tyrimų sklaidos finansavimas, senkantys bibliografijos specialistų ištekliai, žlugusi bibliografijos specialistų rengimo ir kvalifikacijos tobulinimo sistema, dinamiškai kintanti kultūros politika, menkos galimybės mokslinių tyrimų srityje bendradarbiauti su socialinių mokslų atstovais ir kitos priežastys nėra pozityvios bibliografijos tyrimų gyvybingumui. Svarstydami apie bibliotekų indėlį šioje srityje, galėtume tikėtis didesnio jų aktyvumo, bet kadangi nė viena biblioteka, net nacionalinio masto, nėra traktuojama kaip mokslo įstaiga, todėl ir tikėtis kryptingų bibliografijos mokslinių tyrimų galima tik

tiek, kiek konkreti biblioteka gali ir mato interesų juos vystyti. Tai yra vidinių įstaigos verčių ir akademinių pajėgumų problema. Bibliotekų orientacija į projektinį finansavimo ir greitai sukuriamas finansines naudas tapo pagrindinėmis sektoriaus vadybos linijomis. Nors ir reikalingos, bet ilgai trunkančios bibliografijos tyrimų veiklos nėra patrauklios, net ir vykdant tarpbibliotekinius susitarimus ypač svarbiose nacionalinės retrospektyviosios bibliografijos tyrimų veiklose.

Nenustebkime užsienio prestižinių leidyklų kataloguose išvydę (bio)bibliografijos taikomuosius darbus[2], nes užsienio šalyse ši veikla nėra ignoruojama ir yra rezultatyvi: dirba specializuoti bibliografijos institutai, universitetuose rengiami specialistai. Visiems yra žinoma, kad bibliografijos taikomieji darbai sutrumpina kelią iki šaltinio, taupo laiką ir apibendrina tyrimų visumą. Pavienis mokslininkas niekada neaprėps šaltinių visumos taip giliai ir plačiai, kaip metų metus tam laiko skiriantis specialistų kolektyvas. Struktūruoti informaciniai šaltiniai yra ypač naudingi pradedantiems mokslininkams, kurie dar tik ieško tyrimų

[2] Keletas pavyzdžių: E. M. Palmegiano „The British Empire in the Victorian Press, 1832–1867“ (Routledge, 2018); Bal K. Jerath ir Rajinder Jerath „Homicide: a bibliography“ (CRC press, 2020); John G. Kelcey „Provisional Bibliography of Atlases, Floras and Faunas of European Cities: 1600–2014“ (Springer International Publishing, 2016); Jim Cheng, Sachie Noguchi ir James Wicks „An annotated bibliography of Taiwan film studies“ (Columbia University Press, 2016).

prioritetų, analizuoja šaltinių bazę ir t. t. Taikomieji darbai yra svarbūs ir paties bibliografijos mokslo raidai.

Lietuvoje šiuo metu atsiradusi bibliografijos mokslo vertės ir taikomųjų tyrimų poreikio dichotomija kyla ir dėl sektorinio mąstymo ydos, kai šią sritį kuruojančios Kultūros ir Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos tarpusavyje nemato poreikio daugiau bendradarbiauti. Nepalankios mokslo ir kultūros politikos sąlygos stumia bibliografijos tyrimus į paraštes. Jei niekas nesikeis, bibliografijos tyrimus nuo šiol turėtų vykdyti humanitarai. Jiems tektų ne vien užauginti naują bibliografijos specialistų kartą, bet ir įdiegti brangią bibliografijos tyrimams reikalingą programinę įrangą, įgyti informacinių išteklių rengimo patirties. Tai viena iš mokslo politikos formuojamų bibliografijos tyrimų ateities perspektyvų žvelgiant į humanitariniams mokslams patikėtų pareigų lauką. Esama ir kita, logiškesnė išeitis – ištaisyti mokslo rezultatų vertinimo klaidą atkuriant socialinių mokslų atstovams galimybę dalyvauti rengiant (bio)bibliografijos tyrimus. Apskritai valstybės ir bibliotekų bendruomenė turėtų susitarti dėl bibliografijos mokslo ir taikomųjų darbų vystymo ateities.

Humanitariniai mokslai: būklė ir perspektyvos :
konferencijos-diskusijos pranešimai, 2021 m. lapkričio 4 d. / Lietuvos
mokslų akademija, Humanitarinių ir socialinių mokslų skyrius ;
sudarytojas Domas Kaunas ; [red. kolegija: Domas Kaunas,
Dainora Pociūtė, Jūratė Sprindytė, Aurika Bagdonavičienė]. –
Vilnius : Lietuvos mokslų akademija, 2021. – 101, [1] p. : iliustr.

ISBN 978-9986-08-087-9
ISBN 978-9986-08-088-6 (skaitmeninis PDF)

Pranešimų autoriai: Karolina Bagdonė, Aušra Martišiūtė-Linartienė,
Gintautas Mažeikis, Tomas Petreikis, Dainora Pociūtė ir Jūratė Sprindytė
Pratarmės autorius Domas Kaunas

Kalbos redaktorė Aurika Bagdonavičienė

Iliustracijų vizualumo redaktorės Jolanta Veršickienė ir Regina Kunigėlienė
Pirmajam viršeliui naudota unsplash.com nuotrauka

Išleido Lietuvos mokslų akademija
Gedimino pr. 3, 01103 Vilnius
lma.lt

Spausdino UAB „Vitae Litera“
Savanorių pr. 137, 44146 Kaunas

Tiražas 160 egz.
Nemokamas leidinys

ISBN 978-9986-08-087-9